

На сцежках долі нялёгкай...

Драма ў 2-х дзеях

Дзеючыя асобы:

Ларыса Геніюш

Іван (Янка) – яе муж

Антон Міклашэвіч – бацька паэткі

Маці паэткі

Слава – яе брат

Ксеня – яе сястра

Ніна – яе сястра

Сцяпан Геніюш – бацька Івана

Васіль Захарка – палітычны дзеяч, да 1943 г. узначальваў Раду БНР

Міхась Забэйда-Суміцкі – беларускі спявак, эмігрант

Мікола Абрамчык – палітычны дзеяч, з 1943 г. па 1970 г. узначальваў Раду БНР

Ермачэнка – здраднік беларускаму палітычнаму руху, пасобнік Кубэ

Коган – следчы

Гестапавец

Мужчына ў цывільным

Дзея адбываецца ва ўспамінах на ходу напісання паэткай споведзі на 2-х пляцоўках: пакой у доме Міклашэвічаў са сталом з лямпай пад зялёным абажурам, які будзе ператварацца ў пражскую кватэру; зельвенская хата Геніюшаў у іх маладыя гады і напрыканцы жыцця, у якой зноў з'яўляецца стол з лямпай пад зялёным абажурам.

У кутку авансцэны за сталом сядзіць сталая прыгожая жанчына. Яна піша. На стале стаіць настольная лямпа пад зялёным абажурам. Па радыёпрыёмніку ціха гучаць беларускія песні. Час ад часу жанчына прыпыняе пісаць, узмацняе гук, слухае, затым прыцішае гук і пісьмова вяртаецца ў сваё мінулае.

Дзея I

З'ява першая

*Пакой заліты святлом **керасінавай** лямпы. З суседняга пакоя чуюцца галасы хлопчыка і дзяўчынкі.*

ГОЛАС (*дзяўчынкі*). Ларыска, пачытай яшчэ...

ЛАРЫСА. Спаць пара, Люсечка. Спаць.

ГОЛАС (*хлопчыка*). А мне яшчэ не пара. Раскажы што пра даўніну.

ЛАРЫСА. А ты, Ляксеяка, не заслугоўваеш сёння.

ГОЛАС (*хлопчыка*). Гэта ж чаму?

ЛАРЫСА. А хто бычка дражніў?

ГОЛАС (*дзяўчынкі*). Гэта ён, сястрыца, сябрукам сваю смеласць паказваў.

ЛАРЫСА. А паказаў дурасць. Усё, спіце! У мяне справа ёсць

ГОЛАС (*дзяўчынкі*). Ну хоць пра катка... праз дзверы.

ЛАРЫСА. Ну добра, добра. (*Яна кіруе да стала, спявае пра катка і перабірае паперы*)

Пайшоў каток пад масток, злавіў рыбку за хвосток.

Ці дадому несці? Ці самому з'есці?

Думаў, думаў каток – адкусіў адзін разок,

І панёс дадому дзіцятку малому...

(Зацікавілася адной паперай.) От бяда-ліха. Ну, колькі хат немчура разбурыла, спаліла, а той Віленска-Тамбоўскі банк ліха не ўзяло. Ну, няхай бы паперы на крэдыт згарэлі!..

Заходзіць Расціслаў і зачыняе дзверы.

СЛАВА. З кім размаўляеш?

ЛАРЫСА. Сама з сабою, гледзячы во на паведамленне аб неабходнасці чарговага ўзноса ў банк...

СЛАВА. А грошай няма.

ЛАРЫСА. Няма. Зноў воўленскія купцы бацьку надулі.

СЛАВА. Які ён у нас даверлівы.

ЛАРЫСА. Ой, і не кажы. Па сабе мерае. Калі ён нікога не падмануў, то думае і яго ніхто не падманіць. А яны зноў нас з канюшынай аблічылі.

СЛАВА. На шмат?

ЛАРЫСА. Па маіх падліках тры-чатыры вазы зажулілі.

СЛАВА. Во, слухай, сястрыца, што скажу: калі я вырасту, то вазьму ад бацькоў частку зямлі, якая нам з табою належыць, і будзем разам гаспадарыць.

ЛАРЫСА. Мілейшы мой браце! Вырас ты ўжо пад сто дзевяноста, ну, Геркулес, лічы, а душа твая як лютня. Усё бярэшся Жлобаўцы ратаваць.

СЛАВА. Трэба ратаваць. Дзядуля ж, калі іх набываў, пра нас, унукаў сваіх, думаў. Ведаў, што іх будзе аж шасцёра.

ЛАРЫСА. Ну і якая мая роля будзе ў тваёй справе?

СЛАВА. Будзеш кветкі садзіць...

ЛАРЫСА. Каб імі гандляваць?

СЛАВА. А што, можна і імі, у дадатак... На нашай зямельцы можна ўсё вырашчываць... Я пакажу ўсім, як трэба дабываць ураджай...

Заходзіць бацька. Слава змаўкае.

БАЦЬКА. Дык чаго замаўчаў? Ухваляю твае намеры добра гаспадарыць.

СЛАВА. І вы, тата, з намі будзеце жыць. І будзе нам добра.

БАЦЬКА. Дзякуй, сыноч. А покуль нам не дужа добра. Ну што, дачушка, шмат плаціць?

ЛАРЫСА. Ой, шмат! І налог, і крэдыт...

СЛАВА. Не бядуй, тата! Неяк выкруцімся. Я на ўсё лета падрадзіўся на лесапільцы працаваць.

БАЦЬКА. Яшчэ раз дзякуй.

СЛАВА. І Аркадзя вазьму з сабой.

ЛАРЫСА. Ён згодны?

СЛАВА. Згодны.

БАЦЬКА. Ты толькі з яго там вачэй не зводзь, каб не звязаўся з кім.

СЛАВА. Вы маеце на ўвазе сацыялістаў?

ЛАРЫСА. Пэўна камуністаў. Бо цяперака іхнія ячэйкі паўсюдна.

СЛАВА. Дык жа наш дзядзька Сцяпан камуніст.

БАЦЬКА. Ой, які ён камуніст. Толькі языком. Во Ларыска наша бліжэй да камунякаў.

ЛАРЫСА. Не, не. Мне іхнія ідэі аб роўнасці не падабаюцца. Па мне – хто лепш працуе, той і жыць павінен лепш. А гэты іхні лозунг “Ад кожнага па здольнасцях, кожнаму па патрэбнасцях” – мана. Ад гэтага толькі бяда можа быць: стане шмат малаздольных з вялікімі патрэбамі.

СЛАВА. А за што ты, сястрыца?

ЛАРЫСА. Я за роўнасць, скажам, у правах чалавека на адукацыю. Каб не толькі ты, Славік, стаў адукаваным хлебаробам, а каб усе сяляне маглі чытаць кнігі па аграрнамі і вырашчываць багатыя ўраджаі.

БАЦЬКА. Яна ў нас жыве ідэаламі французскай рэвалюцыі.

ЛАРЫСА. Французы шмат атрымалі ад рэвалюцыі, а што ў Расіі? Не самыя разумныя, а самыя бедныя ўладу захапілі. А беднасць вельмі часта стаіць поруч з гультайствам і разбэшчанасцю. І такім бедным воля не патрэбна. Ім абы жываты набіць, ды сытае пуза прыкрыць.

БАЦЬКА. Ты, дачушка, такія словы дужа нікому не гавары. Іхнія вушы ўсюды ёсць...

ЛАРЫСА. Дык жа крыўдна, татачка, што топчуць нашу зямельку польскія ды расейскія ногі. Грабяць нас, як могуць... Я і слова не сказала б пра крэдыт, калі б ён ішоў на карысць Беларусі, на пад'ём яе гаспадаркі. А то ідзе ж ён на ўзбагачэнне пшэкам. Ты ж ведаеш у колькі разоў іхні самы нізкі чын атрымлівае больш за беларуса на самай вышэйшай пасадзе.

СЛАВА. І сапраўды крыўдна. Нам уводзяць у вушы, што ніякай Беларусі няма: “то ест землі Рэчы Паспалітовай, так бы мувіць “усходнія крэсы”.

ЛАРЫСА. А расіяне называюць Беларусь Белае Руссю. А мы ж сінявокай Беларусі жыхары.

БАЦЬКА. Нават Полацкае княства ганьбяць...

ЛАРЫСА. Бо баяцца, каб беларусы не сепараваліся па праву ад імперыі: зрабіліся самастойнай дзяржавай.

БАЦЬКА. І ты мяркуеш, што Беларусь утрымаецца эканамічна, калі будзе самастойнай?

ЛАРЫСА. Я веру ў гэта! У нас такі працавіты народ! Дай яму адукацыю, то ён сваімі поспехамі свет здзівіць.

БАЦЬКА. А мне здаецца, што наш народ настолькі прыгнечаны галечай, войнамі, што яму не да адукацыі.

ЛАРЫСА. Ты вялікі песіміст, тата. Прыгнечаны, прыгнуты, але да зямлі. А дазволь яму разагнуць спіну, зірнуць у неба, убачыць сонейка, зоркі, і заспявае яго душа, пацягнуцца галовы да ведаў.

СЛАВА. Я згодны з Ларыскай. Цяжка жывуць нашы сяляне, але як весела скачуць у святы, як спяваюць у жніво і сенакос. З якой павагай і любоўю адносяцца да працы! А каб яшчэ на сябе працавалі!..

БАЦЬКА. Бачу, мае старэйшанькія спеліся ў любві да Беларусі. Дай вам Бог моцы за яе змагацца. Дабранач, дзеці. *(Цалуе іх і выходзіць.)*

ЛАРЫСА. Пайшлі, брацік, і мы адпачываць, сіл набірацца.

Абняліся і выходзяць з пакоя

З’ява другая

Каля расчыненага вакна з кніжкай стаіць Ларыса і слухае песні, якія даносяцца здаля. У пакой забягаюць Ксеня і Ніна.

КСЕНЯ. Наша паненка з ксёнжкай у рэнках.

ЛАРЫСА. Гаварыце, калі ласка, са мною па-беларуску.

НІНА. Кажу па-беларуску: чаму табе можна чытаць, вершы пісаць тады, калі мы буракі полем?

КСЕНЯ. Бо панна Ларыса скончыла Ваўкавыскую гімназію...

НІНА. А чаму не працуе?

КСЕНЯ. Бо не хоча гаварыць па-польску. Яна жаніха чакае.

НІНА. Доўга ж чакае. Праз яе пераборы застануцца нам лапці ды аборы...

КСЕНЯ. Я чула, як Ядвіга Зелянкевічыха казала мамцы: “Для вашай цуркі панны Ларысы няма кавалера акрамя Пілсудскага”.

ЛАРЫСА. Якога яшчэ Пісудскага?

КСЕНЯ. Вядома ж маршалка Пілсудскага!

НІНА. Дык ён жа стары, жанаты.

ЛАРЫСА. А галоўнае – ён не беларус і не праваслаўны.

КСЕНЯ. Праваслаўны? А чаго ж за попіка з Зэльвы не пайшла?

НІНА: Не захацела частым грабеньчыкам яму бараду расчэсваць..

Дзяўчаты рагочуць. Заходзіць маці.

МАЦІ. Чаго вы чэпіцеся да Ларысы?

КСЕНЯ. А чаго яна доўга выбірае сабе мужа?

НІНА. Попіку адказала. Таго кудлатага мастака вы, мамка, выгналі.

МАЦІ. Я не выганяла, а адказала.

ЛАРЫСА. І я за яго не збіралася.

КСЕНЯ. Дык жа ён беларус.

ЛАРЫСА. А размаўляе на трасянцы... Значыць мовы свае не любіць, не паважае.

КСЕНЯ. Магла б пайсці за афіцэрыка.

НІНА. Ой, за такога і я б не пайшла: нейкая жэрдка з гаршком на канцы.

КСЕНЯ. Ну і застанешся ў векавухах, калі падтрымліваеш капрызы Ларыскіны.

МАЦІ. Ціхо, дзяўчаты. Дзядзька Сцяпан напісаў бацьку, што Геніюшам з Зэльвы вельмі да спадобы наша галубка.

КСЕНЯ. Ой, ужо і галубка...

НІНА. Што значыць – Геніюшам?

МАЦІ. Ну, Сцяпан Геніюш убачыў Ларысу ў Пятровічах і параіў сыну выбраць яе.

ЛАРЫСА. Гэта Янэку параіў?

МАЦІ. Дык ты ўжо ведаеш яго?

ЛАРЫСА. На вечарынцы не адыходзіў ад мяне.

КСЕНЯ. А замуж не зваў?

ЛАРЫСА. Не да замужжа мне. Мяне вунь следчы змагаркай-адзіночкай называў. Гразіў справу завесці, у Каргуз-Бярозу адправіць.

НІНА. Нам толькі не хапала быць сёстрамі арыштанткі?!

МАЦІ. Ціхо! Языкi прыкусіце. *(Да Ларысы.)* Ну, Ларысачка! Дачушка! Нашто табе выпісваць беларускія газеты, часопісы?

ЛАРЫСА. Бо я не хачу чытаць ні па-расейску, ні па-польску.

КСЕНЯ. А можа ты проста не ўмееш па-расейску і па-польску?

НІНА. Затое добра па-французку размаўляе. Дык, мамка, тыя Геніюшы можа сватоў будучь засылаць?

МАЦІ. Пра гэта Сцяпан не піша.

ЛАРЫСА. А ці напісаў дзядзька Сцяпан як плакаў, калі яго арыштавалі і везлі ў дэфензіву?

КСЕНЯ. Гэта яго, пэўна, з-за жонкі. Прывёз кралю з Саветаў, а тая ўсё сцягі шые, ды вышывае.

МАЦІ. Дык ён жа сам камуніст. Гэта ж адсядзеў тры гады і туды ж – у палітыку. Калгасы яму, бачыце, патрэбны.

НІНА. А чаго ён, сталы чалавек, плакаў?

ЛАРЫСА. Прасіў, каб я абараніла яго.

НІНА. Ну і абараніла?

ЛАРЫСА. Папрасіла каляжанку па гімназіі – Ліну Жыжун, а яна мужа свайго – следчага...

МАЦІ. І адпусціў?

ЛАРЫСА. Дні тры патрымалі, але не білі. А хлопцаў, якіх ён уцягнуў у камуністычную ячэйку, білі гады гумай па пятках. Тыя ледзь ішлі ў турму.

КСЕНЯ. Ты ў нас як Дзева Святая – усім спачуваеш, усім дапамагаеш. Нават Пятруку...

ЛАРЫСА. Пятрука мне не шкода было. І грошай ягоных – 500 злотых – не шкода. Не бедны. Але ж гэта была несправядлівасць: засудзіць сына і выкуп не вярнуць.

МАЦІ. Бочачка мёду і яшчэ нешта – і так уладзілася справа, што і сына не засудзілі, і грошы вярнулі.

НІНА. Дзякуючы парадам нашай адукаванай сястрыцы, пэўна.

ЛАРЫСА. Пры чым тут адукацыя?

КСЕНЯ. Канешне ж пры чым? Ты ж у нас ёю не ганарышся. Гэта ж даглядаць хворую жанчыну, муж якой збег у СССР!

ЛАРЫСА. Грышкевічыха ў гэтым непавінна. І не забывайцеся – ў яе малы сыноч. Ён бы не ўправіўся з гаспадаркай. А з мяне карона не зляцела.

КСЕНЯ. Ты зняважыла нас і нашу сям'ю.

МАЦІ. Ціхо, Ксеня! Праца не можа зняважыць чалавека. Дапамагла хворай жанчыне і малому хлопчыку – і добра зрабіла.

КСЕНЯ. А наша радня так не лічыць. Гэта не шляхетна.

НІНА. Чаму ж тады яна дома не працуе на чорных работах?

МАЦІ. І вы не дужа працуеце, не гнявіце Бога. А Ларыска ў нас дакументы ведае...

Пайшлі ўсе са мною. *(Выходіць.)*

Дзяўчаты выходзяць следам.

З'ява трэцяя

Раніца. Бацька за сталом лічыць грошы. Заходзіць Ларыса.

ЛАРЫСА. Добрай раніцы, тата! *(Цалуе яго ў шчаку, а ён яе ў лоб.)*

БАЦЬКА. Ты ўжо на нагах? Птушачка мая ранняя.

ЛАРЫСА. Не спіцца, татачка. Нам так цяжка, а я не працую...

БАЦЬКА. Не бяры да сэрца. Ты дома працуеш. Трэба даўгі плаціць. Разбірайся куды колькі.

ЛАРЫСА. Грошы займеліся?

БАЦЬКА. Ну, крыху сабраў. І Славік з Аркадзем прывезлі.

ЛАРЫСА. Яны дома?

БАЦЬКА. Ноччу з'явіліся. Спяць цяпера.

ЛАРЫСА. А гэтыя злыдні з Ваўпы ці аддалі што?

БАЦЬКА. Пасля твайго пісьма да іх за два вазы заплацілі і клянунца, што за астатняе плаціць не будуць, бо то ім у разруху.

ЛАРЫСА. От злыдні!. На нашым так бессаромна нажывацца. Стогне народ ад паноў чужых і ад падпанкаў сваіх.

Заходзіць Слава.

СЛАВА. Добрай раніцы, тата. *(Цалуе яму руку.)* Добрай раніцы, сястрычка, мая прыгажуня-беларусачка *(Цалуе яе ў галаву.)*

ЛАРЫСА *(цалуе яго)*. Будзь здароў, браце, працаўнік ты наш. Дзякуем за грошыкі.

СЛАВА. Толькі выкарыстайце з выгодай. Зямелькі каб прыкупіць за тья, што застануцца.

ЛАРЫСА. Прыкупіш. А мне і майго надзела хопіць.

БАЦЬКА. Ой, не кажы наперад. Галоўнае – зберагчы зямельку!

ЛАРЫСА. А куды я яе, зямельку сваю дзену?

СЛАВА. Дзець будзе куды: на аукцыён.

БАЦЬКА. Не мялі глупства. Мілашэвічы спадчынай не гандлююць. Памятайце дзеда!

Убягаюць Ксеня і Ніна, у руках Ксені канверт.

КСЕНЯ. Танцуй, панна Ларыса!

ЛАРЫСА. З чаго б гэта?

НІНА. Табе пісьмо. Танцуй!

Усе хорам: “Танцуй! Танцуй!” Ларыса прайшл плясам, і, атрымаўшы нарэшце пісьмо, распячатвае яго і чытае. У хваляванні закрывае рукамі твар. Слава ўзяў канверт у рукі.

СЛАВА. О, ад Янкі Геніюша. З Зэльвы.

НІНА. А ты яго ведаеш?

СЛАВА. Ведаю. Ён вучыцца ў Празе на лекара.

КСЕНЯ. А каго будзе лячыць? Жывёлу ці людзей?

ЛАРЫСА. Людзей.

КСЕНЯ. Людскі лекар значыць. А чаму ты так паружавела, сястрыца?

ЛАРЫСА. Ён піша, што едзе сватаць мяне.

БАЦЬКА. Як едзе? Мы ж не гатовы...

ЛАРЫСА. Пісьмо доўга ішло. Сёння які дзень?

БАЦЬКА. Дваццатае снежня.

ЛАРЫСА. Божа мой! Сёння ж і трэба сустракаць.

СЛАВА. І сустранем. Я пайду закладваць вазок.

БАЦЬКА. Рыхтуй цёплую бурку, бо ведаю я гэтых студэнтаў: дзеля шыку і замерзнуць не пабаяцца.

СЛАВА. Вазьму. І сена паболея... Не замерзнем! Чакай жаніха, сястрыца! Хлопец – што трэба. З такімі цяжкасцямі, а дабраўся да Прагі. Мне такое не асіліць.

БАЦЬКА. Едзь, сыноч. А вы, дзяўчаткі, маці дапамажыце. Пакаеўку ж дамоў адпусцілі...

З’ява чацвёртая

У пакоі на канане Ларыса і Іван. Ён цалуе яе рукі, хоча прытуліць. Ларыса адхінаецца.

ІВАН. Ну чаго ты, любая! Я ж цябе ўжо сасватаў. Ты мая нявеста. *(Схачіў і пацалаваў.)*

ЛАРЫСА. Нявеста яшчэ не жонка.

ІВАН. Во махну заўтра дамоў за паперамі і пажэнімся.

ЛАРЫСА. І чаго ты гэтак спяшаешся?

ІВАН. Мне праз два месяцы трэба ад’езджаць.

ЛАРЫСА. Вернешся – тады і пажэнімся.

ІВАН. Э, не! Яшчэ хто пераб’е нашы заручыны.

ЛАРЫСА. Ды ніхто не пераб’е. Я не такая легкадумная.

ІВАН. Не заракайся. У такой прыгожай і разумнай паненкі жаніхоў цягнік з прычэпам.

ЛАРЫСА. Ага. Таму я даседзела да гэтага часу.

ІВАН. Лёсу свайго чакала. *(Ласкава абдымае.)*

ЛАРЫСА. Раскажы лепш, як ты ў тую Прагу трапіў. Беларус, з беднякоў.

ІВАН. Вось як свядомы беларус і трапіў.

ЛАРЫСА. А чаму ў Прагу, а не ў Варшаву?

ІВАН. А ў Варшаву не трапіў таксама як зацяты беларус. У палякі я не запісаўся, пшэкаць не стаў. А вось прэзідэнт Чэхаславацчыны, Томаш Масарык, вырашыў дапамагчы свядомым славянам атрымаць адукацыю і прафесію, каб потым служылі яны сваім народам.

ЛАРЫСА. І як жа вы будзеце служыць?

ІВАН. А вось як: з намі падпісалі дамову, у якой мы падрадзіліся напісаць кніжку па сваёй прафесіі на беларускай мове і вывучыць, ужо за свой кошт, працы аднаго з нашых суайчыннікаў.

ЛАРЫСА. Разумна. Я чула, што ў Чэхаславацчыне, каб мову сваю адрадзіць, дапамагаюць тым, хто на ёй вядзе гаворку і справы, і штрафуюць тых, хто ўжывае нямецкую.

ІВАН. Так. У іх ёсць лёзунг “На пытанне па-нямецку – адказваем па-чэшску”.

ЛАРЫСА. От малайцы! Зайздросчу чэхам! А тут мне забараняюць чытаць беларускі друк, а з мовы маёй смяюцца. А табе, Янка, пашанцавала!

ІВАН. Яшчэ як! Уяві сабе хлопца – з торбай на плячы, у высокіх ботах і саматканай кашулі – ў Еўропе!

ЛАРЫСА. Так і хадзіў там?

ІВАН. Не. Нас апанулі, абулі, далі жылло, стыпендыю. Невялікую, але на пражыццё хапае.

ЛАРЫСА. А на межах цябе лёгка прапусkali?

ІВАН. О, не! Браніслаў Тарашкевіч даў мне пісьмо.

ЛАРЫСА. Гэта той Тарашкевіч, што пераклаў “Іліяду” Гамера на беларускую мову?

ІВАН. Ён. Ты чытала?.. Я дык запомніў, нават, сёе-тое. *(Чытае.)*

На калясніцу ўскочыў, і слаўную зброю падняўшы,

Коней бічом сцэбануў, і яны паляцелі ахвотна...

ЛАРЫСА. Які сакавіты сказ беларускага слова! Працягвай!

ІВАН *(працягвае)*.

Хмарамі пыл падымаўся над цягнутым целам,

І галава, перш хараством здзіўляўшая, зараз білася ў пыле,

Чорнымі кудрамі след замятаючы, быццам Зевес,

Ворагам выдаў яе на паругу ў роднай зямліцы.

ЛАРЫСА. Усюды бываюць здраднікі. Але добрых людзей больш. Дык чым дапамагло табе пісьмо Тарашкевіча?

ІВАН. З ім я паехаў у Дукаты. Там сустрэўся з беларусам Канчэўскім, разумным, сумленным кааператарам. Праз яго звязаўся з ксяндзамі.

ЛАРЫСА. І яны дапамагалі?

ІВАН. І сярод іх ёсць сапраўдныя хрысціяне! А пераправіў мяне ў Каўнас літовец. На развітанне, абняўшы мяне, сказаў: ”Раблю вам гэта як брату, таму грошай не возьму”.

ЛАРЫСА. З Каўнаса да Прагі няблізка. Як жа ты далей дабіраўся?

ІВАН. Знялі мяне з цягніка, арыштавалі. Але тут з урада БНР – Васіль Захарка мяне забраў, бо пераканаў літоўскіх паліцыянтаў, што я не шпіён. Літоўцы вельмі Васіля Захарку паважаюць, таму паверылі яму так, што выпісалі мне пасведчанне – людымас – і візу на выезд у Чэхаславацкіну зрабілі.

ЛАРЫСА. Захарка – намеснік Крэчэўскага. Ведаю.

ІВАН. О! Якая ты ў мяне дасведчаная.

ЛАРЫСА. Чытаю паміж радкоў...

ІВАН. Пасля смерці спадара Крэчэўскага ён кіруе Радай БНР. Разумны і вельмі сціплы чалавек.

ЛАРЫСА. Ён і грошай даў на праезд у Прагу?

ІВАН. Грошай на праезд праз Польшчу і Германію даў мне Ластоўскі. Во, такі чалавек! Сам небагаты, а колькі нас, беларусаў, падтрымлівае матэрыяльна, а знача і маральна...

ЛАРЫСА. Вось гэта сапраўдныя Беларусы! Былі б яны пры ўладзе, то наша Бацькаўшчына даўно б на адной назе з еўрапейскімі дзяржавамі стаяла.

Убгаюць Ксеня і Ніна.

КСЕНЯ. Ну колькі можна, пан Ян, толькі з Ларыскай размаўляць?

ІВАН. На тое яна нявеста мая...

КСЕНЯ. Як жонкаю стане – нагаворыцеся.

НІНА. І праўда! А то яна вам, пан Ян, так галаву задурыць палітыкай, што вы замест Прагі ў Каргуз-Бярозе апыніцеся.

ІВАН. Вы не маеце рацыі, паненка Ніна, здаецца.

НІНА. Вам цяжка запомніць? Ніна – бландзінка. Бачыце, якія ў мяне шыкоўныя валасы! А вочы? Як у русалкі!..

ІВАН. Вы ўсе трое – вельмі прыгожыя дзяўчаты.

КСЕНЯ (*жартаўліва*). Дык можа перадумаеце і выберыце каго з нас? (*Выстаўляе сябе і Ніну.*)

ІВАН (*сур'ёзна*). Не. Я ўжо выбраў. На ўсё жыццё выбраў.

КСЕНЯ (*пакрыўджана*). Жартаў не разумееце. (*Выходзіць.*)

НІНА. І не дзіўна. Вы абое – такія ўжо беларусы зацятыя. (*Выходзіць.*)

ЛАРЫСА. Прабач ім... (*Паднялася.*) Ідзі адпачываць. Будзеш сёння спаць у маім пакойчыку.

ІВАН. А ты дзе?

ЛАРЫСА. Я – са сваёй любай сястрычкай, з Люскай. Яна ж не спіць, мяне чакае. Вершы мае слухаць любіць.

ІВАН. Ты вершы пішаш?

ЛАРЫСА. Пішу, але нікому, акрамя Люскі і Славіка, не чытаю і не паказваю.

ІВАН. А мне пачытай... Таксама на ноч. Зайдзі, а?

ЛАРЫСА. Не. Не зайду. Але пачытаю. Мы з табою людзі адной крыві і думкі. Паслухай.

Ты, зямля, майго бацькі зямля,
Якой гэта чароўнаю сілай
Ты ў палон маё сэрца ўзяла,
Якім зеллем мяне апаіла?
Мне здаецца, усё бачу здалёк:
Голлі дрэў, у аблокі ўзнятых,
І такі невысокі грудок,
На якім красавалася хата.

(*Іван бярэ яе за руку.*) Што, надакучыла?

ІВАН. Што ты, любая? Я слухаў бы і слухаў... Толькі Люска ўсё кліча цябе.

ЛАРЫСА. Тады прабач. Яна ведае, што хутка ўжо з'еду адсюль.

ІВАН. Хутчэй бы! Вось ужо калі я наслухаюся...

ЛАРЫСА. Добра, Яначка! Я абяцаю, што табе я буду чытаць усе свае вершы. Ты так хораша слухаеш, умееш слухаць. А пакуль добрай табе ночы. *(Цалуе і знікае.)*

Іван узрушана стаіць яшчэ нейкі час.

З’ява пятая

Зельвенская хата: усё ў ёй не так, як было ў хаце Міклашэвічаў, але чыста, утульна. Стол, накрыты абрусам, каля яго лавы. Ларыса завіхаецца каля стала. Іван падыходзіць і абдымае Ларысу.

ЛАРЫСА. Ой, Іванка! Ну нядобра так. Бацькі зойдуць.

ІВАН. Я абдымаю сваю жонку, а не проста паненку.

ЛАРЫСА. А дзе маці?

ІВАН. От, маці прыдумала: з’ехала да сястры ў Літву.

ЛАРЫСА. Чаму?

ІВАН. Ну, па-першае, не хоча замінаць новай гаспадыні...

ЛАРЫСА. Ну, якая я гаспадыня? Далібог...

ІВАН. Па-другое, у яе вельмі хворая сястра. Ёй трэба догляд...

Заходзіць бацька

СЦЯПАН. Ну, як сынку? Добрую я табе жоначку нагледзеў у Пятровічах?

ІВАН. Лепшай, татку, не бывае. Дзякую.

ЛАРЫСА *(жартуе)*. Дык гэта тата мяне нагледзеў, не сам...

ІВАН. Не, не! Сам! Але як я там у вас апынуўся?.. Во за гэта я буду дзячыць татку ўсё жыццё. Тата, мамка надоўга з’ехала?

СЦЯПАН. Сумуеш? Ці шкадуеш, што жоначцы цяжка будзе?

ІВАН. Ну... Я буду пасабляць.

СЦЯПАН. Ды пасля таго, як яна ўправілася з гаспадаркай у Грышкевічы, у нас ёй лёгка будзе. Што такое ўсяго дзве каровы і чацвёрта свіней! Коньмі я сам займуся. А куры ды гусі, то гэта так, паміж справамі.

ІВАН. Дык сёння можа ўжо ўправіліся?

СЦЯПАН. А чаго пытаешся?

ІВАН. Ды хачу сваю кралечку па мястэчку павадзіць, у краму за цукеркамі зайсці.

СЦЯПАН. За цукеркамі, дык за цукеркамі. Толькі не дужа налягайце. Зубы беражыце!

Лепш на моркву ды бручку... Ну, я пайшоў.

Як толькі бацька выйшаў з хаты, Іван кінуўся абдымаць і цалаваць жонку.

ЛАРЫСА *(вырываючыся)*. А хто мне абяцаў за цукеркамі звадзіць? Апранаемся.

Смеючыся, апранаюцца і выходзяць з хаты

З'ява шостая

У пакоі Ларыса нешта шые. Заходзіць і скідвае працоўную вопратку Іван.

ІВАН. Што мая рыбка робіць?

ЛАРЫСА. Твая рыбка выкраіла і шые сабе шляфрочак... Паглядзі, якую мы прыгожую расфарбоўку выбралі.

ІВАН. Ты выбрала, а я купіў. Ну-тка, прымер! Палюбуюся.

Ларыса на нейкі час знікае і выходзіць ў недашытым халаце.

ІВАН. Ой, якая пава ты ў мяне, даражэнькая! Як табе ідзе гэты колер і фасон. Так добра абрысоўвае фігуру. *(Гладзіць яе, абдымае, цалуе.)*

ЛАРЫСА. Добра, кажаш, аблягае?

ІВАН. Цудоўна аблягае.

ЛАРЫСА. Не доўга будзе аблягаць. Я ўжо шкадую, што прыталены выкраіла. Трэ было мяшком. *(Заплакала.)*

ІВАН. Каханачка мая плача!.. Вочкі слёзкі льюць. *(Цалуе ў вочы.)* Што здарылася, Ларыска?

ЛАРЫСА. А ты не зразумеў?

Іван хітра паглядае і адмоўна круціць галавою.

ЛАРЫСА. Я хутка буду таўсцець, бо буду есці за дваіх.

ІВАН *(хітра)*. І за мяне?

ЛАРЫСА. Ой, які ты дурненькі, мой Яначка. Цяжарная я.

ІВАН. Адкуль ведаеш?

ЛАРЫСА. Ёсць прыкметы. А сёння сон прысніўся. У сне жанчына з трыма блішчастымі кругамі на чале сказала мне, што ва мне ўжо сыноч расце. *(Загаласіла.)* А як жа я буду тут адна, без цябе?

Іван падняў яе на рукі і сеў з ёю.

ІВАН. Па-першае, ты ўжо не адна будзеш, а з нашым сыноч. Так?

ЛАРЫСА. Так. З Юрачкам.

ІВАН. Ну вось бачыш – з Юрыем Іванавічам Геніюшам. Тут жа бацькі і твае, і мае... Ды і час прабяжыць хутка, і я прыеду на вакацыі. Не растраўляй сябе маркотай. Радуйся таму жыццю, якое ў табе зарадзілася.

ЛАРЫСА. Мы ўдвух яго зарадзілі.

ІВАН. Правільна мяркуеш, любая мая. Цяпер я буду любіць цябе ў два разы мацней: як каханую жонку і як любімую маці майго сына.

ЛАРЫСА. Добра. Угаварыў. Не буду маркоціцца. Толькі ты, Яначка, будзеш мне лісты слаць.

ІВАН. А ты мне. І каб у кожным лісце па вершчу было. Дамовіліся?

ЛАРЫСА. Угу. А ты беражы сябе там. Вунь колькі вашых, як ты расказваў, з нуды ды недаеду ад сухотаў скончыліся.

ІВАН. Не, я не буду нудзіцца. Я шчаслівы. Мяне будуць чакаць жонка і сыноч. Пачну санітарам падрабляць, каб лепш харчавацца і вам на падарункі што сабраць.

ЛАРЫСА. Галоўнае – вучыся, стань адметным лекарам, а падарункамі пасля нас будзеш радаваць.

ІВАН. Якая ты ў мяне разумніца! Ну, дашывай халат. Насі пакуль добра сядзіць. Я палюбуюся на цябе.

Ларыса садзіцца, пачынае шыць, а Іван прысаджваецца побач боты ладзіць.

З'ява сёмая

Распаўнелая Ларыса ў апаратках свякроўкі корнаецца каля печы. Заходзіць з чамаданам Іван.

ІВАН (*не пазнае Ларысу*). Мама! Што з вамі? Захварэлі?

ЛАРЫСА (*загаласіла*). Якая я табе мама? Не пазнаў мяне...

ІВАН (*разгублена*). Ларысачка! Даруй, не пазнаў. У мамаіных апаратках...

ЛАРЫСА. Мае не мне лезуць, а на новыя грошай няма.

ІВАН (*абдымае*). Ну супакойся, родная мая.

ЛАРЫСА. Не кахаеш такую, бачу...

ІВАН. Кахаю, любая. Гэта ж часова. Во родзіш і яшчэ папрыгажэш. Гэта я табе як доктар кажу.

Заходзіць бацька.

СЦЯПАН (*вітаючыся*). Здароў, сыноч! Што ж не папярэдзіў...

ІВАН. Так атрымалася. Давялося да тэрміну ехаць.

СЦЯПАН. Што здарылася, сынку?

ІВАН. Многае, тату. Раскажу, але спярша накарміце. Галодны як воўк.

Ларыса ўжо збірае на стол.

ЛАРЫСА. У дарозе нічога не еў?

ІВАН. Лічы, што не еў.

ЛАРЫСА. Божачка літасцівы! Я ж прасіла не галадаць. Сухотаў нам яшчэ не хапала.

ІВАН. Сухотаў няма і не будзе, рыбка ты мая залатая. Клопатаў шмат. Нервы здалі.

СЦЯПАН. Дык што ж здарылася? Ты еж, еж! І раскажвай!..

ІВАН (*перакусіўшы*). Доўг у мяне ўтварыўся.

СЦЯПАН ПЯТРОВІЧ і ЛАРЫСА (*разам*). Доўг?

ІВАН. Так, доўг. І яго трэба тэрмінова аддаць. Не пытайцеся які доўг. Паверце: не п'ю, не куру, на танцы не хаджу.

СЦЯПАН. А ўсё ж скажы як ён утварыўся.

ІВАН. Татачку! Не сып соль на рану. Хацелі мы з сябрам, чэхам Новакам, падзарабіць, а выйшла наадварот. Няма ў мяне на тое таленту.

ЛАРЫСА. Не пытайцеся, тата. Я веру Івану. Толькі адкуль жа нам грошы ўзяць?

СЦЯПАН. Тут як наляцелі на нас за падаткі, то ўсе ўраз абяднелі.

ЛАРЫСА. І мае бацькі не памочнікі па гэтай жа прычыне.

ІВАН. А калі твой зямельны надзел... Усядно мы з яго жыць не будзем.

ЛАРЫСА. Ты хочаш пад заклад? Дык ведай: не дадуць нам крэдыт.

ІВАН. Ведаю, што не дадуць. Ты ж тут адзначылася. Гэта ж трэба смеласці набрацца цяжарнай жанчыне...

ЛАРЫСА. Я толькі і сказала, што калі ў мяне будзе сын, я так яго выхаваю, што ён разам са мною будзе змагацца супраць акупантаў, каб нашыя людзі не рэзаліся ад чужога здзеку.

ІВАН. Любая мая! Гэта мы будзем рабіць! Але сказала ты аб гэтым не ў той час. Не надышоў ён яшчэ.

ЛАРЫСА. А калі маўчаць, то і не надыйдзе ніколі.

СЦЯПАН. Не ў час, дачушка. Янка мае рацыю. Цяперака, вядома, крэдыту табе не дадуць.

ЛАРЫСА. Я ведаю, куды, тата, вашы грошы пайшлі. Мяне выкупілі.

СЦЯПАН. Не мог жа я, каб цябе ў пастарунак забралі. Але ж цяпер во цябе камуністкай завуць.

ЛАРЫСА. Я ўдзячна вам, татачка. Але што рабіць? Дзе грошай для Яначкі дабыць?

ІВАН. Толькі адзіны ў нас выхад: аддаць вэксалі на тваю зямлю ў пратэст.

ЛАРЫСА. Я не магу. Ды і не варта: палова грошай пойдзе на каморнікаў, за аўкцыён... А слёзы бацькоў колькі каштаваць будуць. Не, не.

ІВАН. Ларысачка! Інакшага выйсця няма.

ЛАРЫСА. Я сказала – не. І ўсё.

ІВАН. І дзеля мяне не хочаш пайсці на такое... Ну дык...

ЛАРЫСА. Ну дык дагаварвай!.. І ведай: я сама лепш развядуся з табою, чым бацькоў і родных так пакрыўджу

ІВАН (*у роспачы*). Ну, ведаеш...

СЦЯПАН. Астынь, сынок. Значыць, не падпішаш вэксалі супроць бацькі?

ЛАРЫСА. Не, татачку, не падпішу. Я такога не магу ўчыніць супроць яго. Ён не перажыве.

СЦЯПАН (*абняў нявестку*). Я шчаслівы, дзіця, што ты, менавіта, такая. Калі не можаш пакрыўдзіць сваіх бацькоў, дык ніколі не пакрыўдзіш і майго сына. Дзякую, дачушка. А выхад, сынку, я знайшоў: прадам адну карову. (*Абняў сына і павёў іх з пакоя.*) Хопіць доўг пагасіць?

ІВАН. Яшчэ з гакам.

ЛАРЫСА. Дзякуй, татачка! (*Цалуе яго ў шчаку.*)

З'ява восьмая

Хата ў Зэльве. Ларыса шые распашонкі. Дамоў з чамаданам вяртаецца Іван. Ларыса кідаецца да яго.

ЛАРЫСА. Яначка! Чаго ты вярнуўся? Зноў не пушчаюць?

ІВАН. Не хвалюйся, родная!

ЛАРЫСА. Як жа не хвалявацца. Ідзі да пані Хоенцкой. Можа яна дапаможа.

ІВАН. Хадзіў я да яе адзін раз. Больш не пайду. Дзеячка мне. Ведаеш, што сказала: беларусу, маўляў, не абавязкова станавіцца лекарам. У бацькі ёсць шэсць гектараў зямлі, гаспадарка, вось і дапамагай. Зямлю ары, зерне сей...

ЛАРЫСА. Так і сказала?

ІВАН. Да слова запомніў. Вось чаго яны, палякі, жадаюць для нас, беларусаў. На іх спадзявацца не варта...

ЛАРЫСА. Дык жа не выпусцілі зноў.

ІВАН. На гэты раз толькі на два тыдні адклалі. Там палякі ўзарвалі чэшскі Кансулят.

Ворагамі сталі чэхі і палякі, таму Прага покуль не прымае нікога з Польшчы.

ЛАРЫСА. А праз два тыдні прымуць?

ІВАН (*смяецца*). Ну, мяне то абавязкова.

ЛАРЫСА (*тулячыся*). Во праўду кажуць: не было б няшчасця, не было б і шчасця. Я так сумавала па табе, каханенькі мой.

ІВАН. Я з табою ні на дзянёк не разлучаўся б.

ЛАРЫСА. Ты прыехаў, і мне здаецца, што з-за хмараў сонейка выглянула.

ІВАН. Ах ты, мая паэтэсачка! (*Цалуе.*) Калі-небудзь будуць казаць: “Геніюш Іван? А, гэта муж паэтэсы Ларысы Геніюш.”

ЛАРЫСА (*лашчыца*). Ой, кінь ты!

ІВАН. Так і будзе. Ты толькі не лялуйся, пішы вершы. І мне шлі абавязкова. Я там буду іх чытаць сваім сябрукам.

ЛАРЫСА. А ты мяркуеш – іх можна чужым людзям чытаць?

ІВАН. Не можна, а нават трэба. А табе тут без мамы не будзе дужа цяжка?

ЛАРЫСА. Мне без цябе цяжка. Паеду, мабыць, да сваіх.

ІВАН. Дык я і адвяду. Можна за гэты час і сынка мне народзіш?

ЛАРЫСА. А так яно пэўна і будзе. Тады едзем.

ІВАН. Паедзем. Ты збірайся, а я пайду з татам пагавару, каб ён вазок закладваў.

ЛАРЫСА. Добра. (*Пачынае збірацца і ажно заспявала.*)

Вярнуўся Іван.

ІВАН. Сабралася?

ЛАРЫСА. Ага. Не багатыя зборы.

ІВАН. Што я скажу табе, сонейка маё. Я адчуваю, што з чэшскім дыплёмам мне тут працы не знайсці. А што, калі мне застацца ў Чэхіі? Мову я ведаю. Цябе туды забяру.

ЛАРЫСА (*паспешліва*). Я згодна.

ІВАН. Згодная бацькоў кінуць?

ЛАРЫСА. Жонка павінна быць з мужам, гэта па-першае.

ІВАН. А што будзе па-другое?

ЛАРЫСА. Я вельмі паважаю і Чэхаславацкі Урад, і чэхаславацкі народ за іх павагу і любоў да роднай мовы. А ў Масарыка іхняга проста ўлюблёная. І Бэнэша люблю.

ІВАН. Я буду раўнаваць.

ЛАРЫСА. Дурненькі. Ты маё адзінае каханне. А Масарыка і Бэнэша я люблю як палітычных дзеячоў. (*Цалуе.*)

Заходзіць бацька.

СЦЯПАН. Ну, у дарогу. Яно, і праўда, дачушка, табе ў сваёй матачкі раджаць будзе лепей, спакайней. Во, бач, і лёс Івана затрымаў. Мо і сынка на руках патрымае. Прысядзем перад дарогаю.

Прыселі і выйшлі з хаты.

Дзея 2

З'ява дзевятая

Кватэра ў Празе. Праз расчыненае вакно даносяцца галасы вуліцы: гудкі, гаворка.

ЛАРЫСА (*працуе за сталом, піша, потым перачытвае*).

...Павяду цябе, сынку, дзе ты радзіўся,
дзе свой першы ўбачыў дзянёк,
калі восенню край залаціўся,
праляталі дзесь гусі здалёк.

(Падумала, адбіваючы такт.)

Помню – плакалі вербы ў полі,
ліст чырвоны дарогі ўслаў,
а Край мілы начамі ў няволі
глуха з ветрам у полі стагнаў

(Не адразу, навольна.)

Нашай мовай як злом пагарджалі...
І Краінаю нашай старой...
І сціскалася сэрца ад жалю,
Што расцеш у няволі ліхой.

(Сама сабе.) А цяпер трэба нешта жыццесцвярджальнае. Нельга сына гадаваць ныцікам.
Трэба, каб ён ведаў, што людзі, а сярод іх і яго бацькі, будуць змагацца за волю і лепшую
долю для нашага народа і перамогуць. *(Падумаўшы, пад рух рукі.)*

Але з ветрам воля гуляе...

Трэба, каб была надзея... Вецер дапамагае крылам...

(Нешта закрэслівае.)

Але з ветрам воля гуляе.
Шмат разносіць на крыллях надзей, –
І для нашага, сыначка, Краю

(Падумала.)

Прыйдзе ясны... разіскрысты дзень.

Ларыса ўсё запісвае. Стук у дзверы. Ларыса сустракае Васіля Захарку.

ЛАРЫСА. Заходзьце, калі ласка, спадар Захарка.

ВАСІЛЬ. Ужо я стаў спадаром? А мне больш падабалася, калі спадарыня Ларыса называла мяне дзядзькам Васілём.

ЛАРЫСА. Выпраўлюся. Праходзьце, дзядзечка Васіль, сядайце. *(Прыбірае лісты.)* Я вас гарбатай частаваць буду. *(Знікае ў кухні.)*

ВАСІЛЬ. Прыйшоў во паглядзець, як вы тут уладкаваліся. Жывем жа побач, лічы.

ЛАРЫСА *(з кухні)*. Я рада вас бачыць.

ВАСІЛЬ. Вам шле прывітанне і прасіла павіншаваць з наваселлем пані Крэчэўская.

ЛАРЫСА. Удзячна ёй за памяць. Вы мне тут (*Выносіць паднос.*) як родны, дзядзька Васіль. А пані Марыя Крэчэўская як маці.

ВАСІЛЬ. От, дзякуй.

ЛАРЫСА. Мне ж даўно Іван расказваў, як вы яго з літоўскага пастарунка вызвалілі.

ВАСІЛЬ. Была такая справа. (*П'е гарбату.*) Скажу табе, спадарыня Ларыса...

ЛАРЫСА. Можна проста Ларыса.

ВАСІЛЬ. Тады ўжо будзеш Ларысачкай. Скажу табе, Ларысачка, што я не чакаў, што з Івана такі добры муж выйдзе. Ён жа па-маладосці досыць ветраны быў хлопец.

ЛАРЫСА (*смяецца*). Я сёе-тое чула. Але скажу шчыра, я не шкадую, што пайшла за яго.

Праўда, два гады, што мы не бачыліся, казаліся: нейкі ён не такі, як бы баіцца чагосьці.

ВАСІЛЬ. Беражыце адзін аднаго. Я цяпер так шкадую, што часам нячулым быў да сваёй жонкі. А як памерла мая Паліна Іванаўна, мая Паліначка, адчуў, што нічога я не варты без яе: ну, нейкі там Захарка-эсэр. Хоць і мушу лічыцца Прэзідэнтам БНР у выгнанні. А што я такога зрабіў? Ну, пісаў адозвы, пратэсты ў Лігу Нацый... А што тая Ліга зрабіла для маёй Беларусі...

ЛАРЫСА. А я лічу, што вы сваёй дзейнасцю вучылі беларусаў быць нацыяй, адчуваць сябе Краінай, а не “усходнімі крэсамі”. Вы ж столькі гадоў працуеце над гісторыяй Беларусі. Дзякую вам за гэту працу.

ВАСІЛЬ. Неяк дам табе, Ларысачка, пачытаць.

ЛАРЫСА. Буду ўдзячна. Мне трэба добра ведаць гісторыю Беларусі, каб выхаваць сына беларусам на чужыне.

ВАСІЛЬ. А дзе ж Юрочка?

ЛАРЫСА. Сусед, дарэчы, нямецкі камуніст, ходзіць на шпацыр са сваімі дзецьмі і бярэ нашага Юрку. Цудоўны чалавек, скажу я вам. Калі я параўноўваю яго з нашым беларускім камуністам – дзядзькам Сцяпанам, братам бацькі майго, то гэта неба і зямля.

ВАСІЛЬ. Нашыя лезуць у партыю дзеля кар’еры, а іхнія – дзеля ідэі. (*Даніў гарбату, падняўся.*) Ну, дзякуй. Пайдзі. Ты ж нечым займалася.

ЛАРЫСА. Гэта занятак для душы... Вы не перашкодзілі. (*Ідуць да дзвярэй.*) Заходзьце, дзядзечка Васіль. І прывітанне з пажаданнямі здароўечка перадайце пані Крэчэўскай.

ВАСІЛЬ (*выходзячы, цалуе Ларысе руку, а яна яго ў шчаку*). Абавязкова перадам. Вы як-небудзь наведайцеся да яе. Парадуйце старога чалавека, адзінокую душу. Вельмі добрую душу...

ЛАРЫСА. Абавязкова наведаюся. Да пабачэння.

Зачыніла дзверы, вынесла паднос і зноў узялася за ручку і паперу. Перачытвае, правіць, чытае:

Павяду цябе, мілы мой сыну,
ў стары казачны край Крывічоў,
там, дзе шырака Нёман расхінуў
стужку сінюю серад палёў.

Голас заціхае.

З’ява дзесятая

Уваходзіць Захарка. Вітаюцца.

ЛАРЫСА. Што з вамі?. Вы такі белы.

ВАСІЛЬ. Немцы ўвайшлі ў Польшчу, а Саветы ў Заходнюю Беларусь.

ЛАРЫСА. Маці Божая! Значыць аб’ядналі дзве палавінкі і пачнуць будаваць у Беларусі свой Народны Дом, як заклікаў Жалунувіч у Берліне.

ВАСІЛЬ. Не дужа радуйся. Я маю справы з украінскай і рускай эміграцыяй, таму ведаю, што там робіцца.

ЛАРЫСА. А што можа быць?

ВАСІЛЬ. На Украіне яны справакавалі голад, мор. Маткі, каб захаваць дзяцей, аднаго з іх забівалі і кармілі астатніх...

ЛАРЫСА. О, Божачка! Як такое можа быць!..

ВАСІЛЬ. Выміралі цэлымі вёскамі... У самой Расеі што робіцца: каб малыя народы голаса не падавалі і на Паволжжы зрабілі тое ж, забралі да зярнятка ў сялян... Быў там сялянскі бунт. Падавілі кулямётамі.

ЛАРЫСА. Божа міласцівы! Пашкадуй мой народ. Ён столькі нацяргеўся ва ўсе вякі і ад русінаў, і ад палякаў.

ВАСІЛЬ. Палякі хвасты падціснулі. А то “Кракаўскі кур’ер” пісаў, што немцаў, маўляў, палякі разаб’юць і тады так пашыраць свае граніцы, што польскі жолнерж падасць руку японскаму самураю.

ЛАРЫСА. Калі шчыра, то палякаў фанабэрыстых мне не шкада. Але ж мы былі грамадзянамі Польшчы. А цяпер выходзіць без грамадзянства засталіся.

ВАСІЛЬ. Так. Трэба звяртацца ва Урад да аднаго сенатара.

ЛАРЫСА. Гэта зраблю я. І аднясу зварот своеруч, не буду пасылаць. Я ведаю трохі чэшскую мову. Калісь адносіла туды сваю падзяку Бэнэшу, за ўсё, што зрабіў ён і чэшскі народ для нашых беларускіх студэнтаў і эмігрантаў.

ВАСІЛЬ. Чуў пра гэта. І казалі, ваш сыноч так там спадабаўся...

ЛАРЫСА. Так. Яны яму кніжак дзіцячых надарылі. Па іх і па кулінарнай кніжцы і вивучаем з сынам чэшскую мову. Іван у нас за перакладчыка...

ВАСІЛЬ. Разумна, разумна...

ЛАРЫСА. Юрась там вершы чытаў: мае – на беларускай мове, а іхнія – на чэшскай. Усім спадабаўся наш сыноч. Разумнае і смелае дзіця, дзякаваць Богу. Мы з ім людзі з горда ўзнятай галавою. Што, дарэчы, не падабаецца Івану Ермачэнка.

ВАСІЛЬ. А як вы ставіцеся да Пражскага Камітэта самапомачы?

ЛАРЫСА. Лічу, трэба мець нейкае легітымнае аб'яднанне, каб дапамагаць тым, хто трапіў у бяду. Толькі на Ермачэнку спадзевы мала.

ВАСІЛЬ. Гэта так. Нават Крэчэўскай не дапамаглі. А ваш муж, Іван Геніюш, як?

ЛАРЫСА (*не адразу*). Ён хоча застацца па-за палітыкай.

ВАСІЛЬ. Ён заўжды такім быў.

ЛАРЫСА. Ён лічыць, што як беларус, ён свае абавязкі перад Радзімай выконвае. А яшчэ баіцца, а што, калі якія перамены прыкінуцца, то хто пра нас – пра мяне і Юрку – паклапоціцца.

ВАСІЛЬ. Ну, што ж. Не ўсе кідаюцца ў палітыку. І гэта правільна. Некаму проста трэба людзей лячыць, вучыць, карміць...

ЛАРЫСА. Вы не крыўдуеце на яго?

ВАСІЛЬ. Не. Скажыце, шанюная, вы будзеце не супраць стаць старшынёй Камітэту?

ЛАРЫСА. Не, не. А чаму б не вам стаць.

ВАСІЛЬ. Стары я, хворы. Буду тады рэкамендаваць Русака – дэлегата Першага Усебеларускага з'езда. Ён – случкі паўстанец, у эміграцыі з 1920 года.

ЛАРЫСА. А я баюся – выберуць Івана Ермачэнку. Ён жа ўсюды трубіць: без яго дапамогі Камітэт распусціцца.

ВАСІЛЬ. Ён чалавек заможны: уласная клініка, апартаменты. З маімі каморкамі не параўнаць... А ўсё ж я буду за Русака...

ЛАРЫСА. І я за Русака.

ВАСІЛЬ. А вас выбярэм скарбнікам. Згодны?

ЛАРЫСА. Згодна. Некаму ж быць скарбнікам трэба.

ВАСІЛЬ. Так. І яшчэ ў мяне да вас, Ларысачка, справа ёсць. Сілы мяне пакідаюць. Часта пачала сніцца мне мая Паліна. Кліча, чакае мяне.

ЛАРЫСА. Дзядзька Васіль...

ВАКСІЛЬ. Калі б я быў толькі дзядзькам, то такой бяды. На мне ж адказнасць. Усе дакументы... Трэба вызначыцца з пераемнікам. Шчыра скажу: даверыў бы вам, Ларыса Геніюш, гэту пасадку. Але ж вы – жанчына.

ЛАРЫСА. Так. Я толькі жанчына.

ВАСІЛЬ. Не толькі! Вы яшчэ – паэт! Насіцель ідэі незалежнасці нашай Радзімы – Беларусі, ахвярніца за Беларускі шлях.

ЛАРЫСА. Я ўсё аддам за гэту ідэю. Але чым я магу вам дапамагчы?

ВАСІЛЬ. Ці адобрыце вы кандыдатуру Міколы Абрамчыка?

ЛАРЫСА. Поўнасьцю! Адукаваны, разумны, адданы Радзіме чалавек.

ВАСІЛЬ. Ну, тады я запрашаю яго. Шлю тэлеграму ў Парыж. Няхай прыязджае...

ЛАРЫСА. Буду рада яго пабачыць.

ВАСІЛЬ. На тым і разыходзімся, мілая жанчына. *(Цалуе яе руку.)* Сустрэнемся вечарам на пасяджэнні Камітэта.

Захарка выходзіць.

ЛАРЫСА *(сама з сабою)*. Хутчэй за ўсё выберуць Ермачэнку. Не падабаецца мне гэта. І ён не падабаецца. І жонка яго – румынская расіянка. Чаму яны такія заможныя? Хто іх корміць? Якія паслугі аплачваюць? Беларус, а размаўляе па-расейску. Ой, Ларыска, не лезь ты ў гэтыя справы. Не знесці табе галавы, калі што... Бач, не падабалася яму, што я Бэнэшу напісала на развітанне словы падзякі. Кажа, раз Бэнэш супроць Гітлера, то і падпісанты, выходзіць, супроць. А нам, маўляў, заходнім беларусам, трэба немцаў падтрымліваць. Пэўна ён іх і падтрымлівае.

Ларыса выглядае ў вакно, махае рукою і кажа: “Пачакай, сыноч. Я ўжо выходжу”.

Ларыса выходзіць.

З’ява адзінаццатая

Позні вечар. З вуліцы даносяцца да Ларысы рэдкія чэшскія словы, і яна іх старанна паўтарае.

ЛАРЫСА. Тэды вiмэ, на чэм йсme. Такі цудоўны народ. Такі прыгожы горад. *(У яе нараджаецца верш.)*

Дрэмле ўжо Прага вячэрняй гадзінай,
вежы святыняў узнімаюцца к зорам, –
гэтак часамі ў малітве застынуць
рукі людскія, узнятыя ў горы.

Дамоў вяртаецца Іван. Ларыса кідаецца ставіць на стол. Памыўшы рукі, Іван садзіцца да стала.

ЛАРЫСА. Стаміўся, любы. Ну, і работа ў цябе.

ІВАН. Дзякаваць Богу, што яна ёсць.

ЛАРЫСА. Дзякаваць Богу і палкоўніку Градзілу, на якога ты працуеш.

ІВАН. І праўду кажаш. Я ж нелегал... І плоціць мне ён са сваёй кішэні, сама ведаеш. Калі я буду ленавацца, не затрымлівацца, чым мы будзем плаціць за кватэру, за што набываць вопратку, купляць ежу.

ЛАРЫСА. Дарэчы, як табе “жабі стэгінкі”? Несусветная несмач. Праўда?

ІВАН. Ты ўжо добра гаворыш па-чэшску. Але пра “жабі стэгінкі” дрэнна не кажы! Не крыўдзі нацыю.

ЛАРЫСА. Ды я яе паважаю. Таму і мову вучу. Я ж памятаю, як яны слухалі маю беларускую. Ветліва слухалі, стараліся зразумець. А цяпер як мне шчыра рады, бо я па-іхняму ўжо стараюся. Сёння, дарэчы, вывучыла: ”Тэдь вімэ, на чэм йсме”. Уяўляю, якое вымаўленне ў мяне. Але ім усё ж вельмі прыемна.

ІВАН. Вымаўленне ў цябе нядрэннае. Увогуле, беларусу чэшскую мову вывучыць не цяжка. У нас шмат агульнага.

ЛАРЫСА. Асабліва цвёрдасць зычных. Дык перакладзі “Тэдь вімэ...”

ІВАН. “Мы ведаем, што рабіць”. Яны рыхтуюцца абараняцца...

ЛАРЫСА. Памагай ім, Гасподзь!

ІВАН. І я запішуся ў апалчэнне. Трэба ж аддзячыць гэтаму народу, гэтай краіне.

ЛАРЫСА. Божа, барані гэты край, гэты цудоўны горад.

ІВАН. Пан Градзіла кажа, што вайны не будзе. Бэнэша немцам удасца ад улады адхіліць, а свайго найміта, нейкага Эміля Гэха – прывесці.

ЛАРЫСА. Ты еж, еж! Дык як усё ж стэгенкі? Я па кулінарнай кнізе раблю. Во яна. Па ёй і мову вучу пераважна.

ІВАН. Нядрэнныя стэгенкі, а ўсё ж кнэдлікі ты робіш лепш.

ЛАРЫСА. Яны і мне падабаюцца больш. Усё ж з мясам... Эх бы вяндрлінкі нашай!..

ІВАН. Памарыць не грэх. Спіць наш гарэза?

ЛАРЫСА. Спіць і мусіць у сне бачыць, як на ровэрыку катаецца.

ІВАН. Куплю я яму ровэрэк. Да дня народзінаў. Добра?

ЛАРЫСА. Добра. Яму ж чатыры гадочкі спаўняецца. Божа, як час ляціць. Мы ўжо тут два гады. Ідзі, кладзіся спаць.

ІВАН. А ты?

ЛАРЫСА. Прыбяруся толькі. *(Цалуе і пачынае прыбірацца.)*

Іван дастае працівагазы.

ЛАРЫСА. Што гэта?

ІВАН. Працівагазы. Чэхі ўсё ж рыхтуюцца да вайны. А яны помняць газавыя атакі ў Першую міравую. Надзень! І мы павінны навучыцца імі карыстацца.

ЛАРЫСА (*спрабуе надзець*). А Юрачку? Дзіцячы ці будзе?

ІВАН. Не ведаю. (*Пасабляе.*)

Ларыса сядзіць у процівагазе і вядзе гаворку.

ЛАРЫСА. А твой дзе?

ІВАН. Нам адзін на дваіх.

ЛАРЫСА (*скінуўшы*). Калі адзін, то ён больш патрэбны табе. Я дома сяджу. (*Аддае Івану процівагаз.*)

ІВАН. Не, гэта рэч патрэбна дома, для цябе і Юрася. (*Аддае ёй.*)

ЛАРЫСА (*кладзе яму*). Не, больш табе. Ты наш галоўны карміцель. Без цябе мы калі не ад газаў, то з голаду памрэм. А цяпер ідзі спаць! Адпачні. А я, пэўна, напішу верш, які пачуўся ўжо мне.

Іван цалуе жонку на развітанне і выходзіць у другі пакой. Ларыса вымыла посуд. Праз нейкі час села да стала і пачала хутка пісаць. Напісаўшы, перачытвае:

...Важна Градчаны, як арка біблейная,
ў хмарах плывуць над туманнымі стрэхамі,
вежамі ў неба ўпіраюцца сіняе,
бы прагавіта шукалі пацехі.

Стодзівы толькі дрэмлюць каменныя,
ноч іхніх сэрцаў не пераможа.
Доўга, вякамі стаяць нязменныя,
сон залацістае Прагі старожаць...

Голас заціхае.

З'ява дванаццатая

Позні вечар. Ларыса адна ходзіць па пакоі з пісьмом у руцэ.

ЛАРЫСА (*сама з сабою*). Ой, матулечка! Татачка! Родненькія! Маленькая мая сястрычка Люсечка! Ляксеяка! Як вы там? Ой, не прынеслі вам Саветы волі. (*Уздымае рукі ўверх.*)
Божа міласцівы! Памажы ім выжыць. Дай нам сустрэцца. (*Пахадзіла, і склаўся верш.*) Не будзе волі, бо..

Воля – не тое, што рукі развяжуць,
Зменяць на большую клетку малую.
Воля – не тое, што “вольны ты” – скажуць..
Воля – то воля, якую адчуеш...

(Праз слёзы.) Матулька мая. Люсечка, Аляксейка, што ж вы ў тым Казахстане робіце? За што гэта? Будзь пракляты ты – Люцік Уладка! Даруй мне, Божа. Як паднялася ў цябе рука падпісаць ліст на высяленне жанчыны з дзецьмі, якая не раз дапамагала тваёй сям’і, дзетак тваіх лячыла, жаніла. А тату за што? Няўжо за мяне? Татачка, трымайся! Выжыві! Мамачка! Выжыві, дзетак захавай! Гэта ж такая сям’я была! А цяпер – дзе, хто?

Лёгка стук у дзверы. Ларыса адчыніла і са стогнам абдымае чалавека.

ЛАРЫСА. Славачка! Браце мой родны... Адкуль ты ўзяўся? Якое шчасце, што я цябе бачу, абдымаю... А я во матулю з дзецьмі аплакваю.

СЛАВА. Ты не дужа абдымай. Я брудны. Можа і вошай прынёс. Уцёк я з Нямеччыны.

ЛАРЫСА. А як ты там апынуўся? Распранайся, раскажвай.

СЛАВА. Уцёк ад Саветаў. Матуля з дзецьмі ў Казахстане, тата ў турме.

ЛАРЫСА. Ведаю. Ад мамы ліст атрымала. Давай так: ты ідзі ў ванную, памыешся, апранеш Іванавы апраткі, а я за гэты час вячэру збяру.

Слава выходзіць. Ларыса збірае апраткі і разважае.

ЛАРЫСА. Чула маё сэрца, што там не ўсё добра, калі людзі ўцякаюць. Калі ў Расіі заможных гаспадароў, якіх там называюць кулакамі, выселялі, то і нашых не абмінуць.

Божа, памажы ім выжыць. *(Падае апратку.)* Вазьмі, Славачка, а сваё ўсё кінь у ванну, у вадку... пасля сябе.

Нейкі час у пакоі цішыня. Чутно, як Ларыса грыміць посудом. І вось яна ўжо накрывае стол. Выходзіць пераапрануты Слава.

ЛАРЫСА. У Івана сёння начное дзяжурства.

СЛАВА. Праца ёсць?

ЛАРЫСА. Дзякаваць Богу. А цяпер дык і шмат. Нямецкія салдаты дужа ахвочыя да дамачак лёгкіх паводзінаў. Яны тут не на вайне. На адпачынку. Эміль Гах іх прывячае.

Лячыць ёсць каго. Ну, еж і раскажвай.

СЛАВА. Тата ў турме ў Гародні.

ЛАРЫСА. За што яго?

СЛАВА. У Зэльве за адзін раз забілі дваццаць аднаго чалавека. Сярод іх – ксёндз і бацюшка, які вячаў вас з Іванам і хрысціў Юрку. Тата дазнаўся і з братам Валодзем паехаў у Зэльву і пахаваў святароў.

ЛАРЫСА. Божа, што яны робяць, гэтыя саветчыкі? А да дзядзькі Сцяпана хоць бы звярнуліся за дапамогай.

СЛАВА. Яму не да нас. Ён калгасы ладзіць. Нават за мамку і дзяцей не заступіўся. Павезлі іх у Казахстан.

Ларыса зноў загаласіла. Слава маўчаў, пакуль яна плакала, а потым працягваў гаворку.

СЛАВА. Мяне дома не было. А то ехаў бы і я ў цяплюшцы. Ну, перабраўся ў Польшчу да цёткі, а яна мяне, не ведаю, можа і ненарокам, здала немцам. А яны мяне – у працоўныя атрады. Працавалі на граніцы з Чэхіяй. Добра, я адрас твой помніў... Людзі тут добрыя. Давезлі. У дарозе кармілі нават.

ЛАРЫСА. А Іванавы бацькі як?

СЛАВА. Іванавых пакуль не чапаюць. Зямлі ж у іх нямнога. Але адбярдуць і яе... У калгасы ўсіх гоняць, пад адно “одеяло”, як дзядзька Сцяпан агітуе.

ЛАРЫСА. Ты еж, еж.

СЛАВА. Дзякуй Богу, за дарогу нават ад’еўся. Добрыя людзі чэхі, не тое што... некаторыя нашы.

ЛАРЫСА. На цётку ў крыўдзе?

СЛАВА. Апалячылася поўнасю. Усё “пшэпрашам, пшэпрашам і пайшоў прэч...”

ЛАРЫСА. От бяда. Раскідала нас жыццё па чужынах. І не дапамагчы. Добра, што хоць ты знайшоўся. *(Абдымаюцца.)*. А што з нашымі ў тым Казахстане будзе, як думаеш?

СЛАВА. Маці напісала адно пісьмо. Аркадзь збег у дарозе. А Люсечка з Ляксеякам пасуць авечак у стэпах.

ЛАРЫСА. Божа, Божа. *(Паклала галаву на рукі і застыла. Слава гладзіць яе па галаве.)*

З’ява трынаццатая

Узрушаныя падзеямі уваходзяць у пакой Ларыса, Міхась Забэйдзі-Суміцкі, Васіль Захарка і Іван.

ІВАН. А дзе Юрка?

ЛАРЫСА. У пані Крэчэўскай. Не хвалюйся. Лепш патлумач, чаму ты сёння быў на сходзе?

ІВАН. Мне патэлефанаваў Ермачэнка, сказаў, што, маўляў, вельмі-вельмі трэба мая прысутнасць. Юркі дома не было і я пайшоў.

ВАСІЛЬ. Чуе маё старэчае сэрца – не проста гэта так. Даю звесткі: Ермачэнка быў у свой час дыпламатычным прадстаўніком у Канстанцінопалі і генеральным консулам БНР на Балканах. Ніводнай візы не было выдадзена без яго згоды. А яна каштавала не танна, скажу я вам.

ЛАРЫСА. Дык вось чаму ў яго такая шыкоўная віла.

МІХАСЬ. А цяпер і аўтамабіль...

ЛАРЫСА. Хто ж і за што аплочвае яго паслугі? Цікава. Усё ж нездарма я назвала яго чалавекам шкодным для беларускай справы.

ІВАН. Ён табе адпомсціць за гэта.

ЛАРЫСА. Баюся, не адной мне... Усім нам... Адчуваю – сёння ён нас уцягнуў у нешта вельмі нядобрае. Гэта ж дадумацца: паслаць Гітлеру пісьмо з падзякай за вызваленне Заходняй Беларусі ад камунякаў.

МІХАСЬ. Я не падпісаўся. А ты, Іван?

ІВАН. Пісьмо пайшло ад імя старшыні сходу.

ЛАРЫСА. Вось як? А ты ж ім быў.

ІВАН. Я не падпісваў...

МІХАСЬ. Я ўвогуле стараюся быць ад палітыкі як найдалей. Мне Гасподзь даў талент. У мяне іншая місія: несці матчыну песню, беларускую песню ў свет.

ВАСІЛЬ. Канешне, кожнаму сваё. Некаму трэба спяваць, некаму маляваць, лячыць, вучыць... Але палітыцы патрэбны ўсе. І адчувае маё старое сэрца бяду: заляпаў Ермачэнка наш Камітэт гразю.

ЛАРЫСА. Калі б толькі гразю. Дык вось навошта яму так спатрэбіўся Іван. А пратакол?

ВАСІЛЬ. І пратакол я не падпісваў.

МІХАСЬ. І я не падпісваў.

ІВАН. Я таксама.

ЛАРЫСА. Наіўныя вы людзі. Па сабе мяркуеце. Ну што ж. Паспадземся на нашу ментальнасць. А цяпер мыць рукі, і прашу за стол.

МІХАСЬ. Не, не. Прабачце, мне трэба ісці.

ЛАРЫСА. Галоднага не адпусчу. Іван! Запрашай Міхася за стол.

МІХАСЬ. Ды я ў вас як на сталаванні.

ІВАН. Не турбуйцеся, дарагі. У нас ёсць чым і самім пракарміцца і блізкім дапамагчы, дзякаваць Богу.

МІХАСЬ (*Івану*). У вас жа ганарары невялікія.

ІВАН. А прэзэнты добрыя. Мае хворыя, нямецкія афіцэрыкі, ведаюць, што на прэзэнты трэба харчы прыносіць: яйкі, сыры, масла, нават каўбасы.

МІХАСЬ. Ну, ад такіх прысмакаў цяжка адказацца...

ЛАРЫСА. А нам прыемна вас частаваць. Мой палкі і вялікі патрыёт Яначка вельмі клапаціцца, каб беларускі талент меў сілы на песні.

ІВАН. Хоць дзень сёння няўдалы, а песню вы нам праспяваеце. Так?

МІХАСЬ. Ну, разумеецца! Мы з Ларысачкай спяваць будзем. Згодны?

ЛАРЫСА. Згодна я з Яначкам сваім. Песня ваша нам дапаможа. Я буду на стол збіраць, а вы – спяваць.

Усе мыюць рукі на чарзе і знікаюць у кухні. Паліўся голас Міхася Забэйды-Суміцкага, і далучыўся да яго голас Ларысы.

З’ява чатырнаццатая

На канапе Ларыса і Іван (з газетай).

ІВАН (*пазяхаючы*). Што піша Славік?

ЛАРЫСА. Ой, бяда зноў.

ІВАН. Што такое? Няўжо ажанілі такі?

ЛАРЫСА. Можна было б лепей, каб згадзіўся ажаніцца. Франц Лімер быў добры немец.

Слава з сям’ёй Лімера ёў за адным сталом. Яго нат прызналі за чалавека вышэйшай расы.

Ведама, высокі зеленавокі бландзін.

ІВАН. Дык, а ўсё ж што здарылася?

ЛАРЫСА. Праз “арбайтсамт” яго забраў сабе другі немец, нейкі начальнік. Цяпер

Славічак пасе кароў, начуе ў хлеве.

ІВАН. Але гэта ўсёж лепей, чым у канцлагеры.

ЛАРЫСА. Не жартуй так... Забылася табе сказаць: мне з газеты “Раніца” прыслалі пісьмо, у якім паведамлілі, што мае фантазіі на тэму вясны і Бацькаўшчыны будуць надрукаваны ў калядным нумары. Просяць дасылаць ім вершы і надалей.

ІВАН. Будзеш?

ЛАРЫСА. Буду. Буду пісаць так, быццам ніякіх немцаў няма. Ёсць толькі беларусы. Буду ім нагадваць пра нашу Радзіму, пра яе прыгажосць, даўніну. Гэтым я спадзяюся будзіць у іх чалавечую годнасць, так прыніжаную апошнім часам. Я правільна мяркую?

ІВАН (*цалуе*). Вельмі правільна, сонейка маё.

ЛАРЫСА. А ведаеш, што я сёння напісала?

ІВАН. Не ведаю, але жадаю пачуць, пакуль яшчэ з табою.

ЛАРЫСА (*чытае*).

Як бы добра не жылося
нейдзе на чужыне,
будзе ўсё ж шумець калоссем
у сэрцы край наш сіні

Будзе сніцца раннім сонцам,
што ўстае з пасцелі...

(Голас заціхае. Гучыць беларуская мелодыя. Музыка заціхае і зноў гучыць голас Ларысы)

будзе клікаць лес шумлівы,
стройныя паляны,
ды затужыць сіратліва
вечер на кургане.

Сэрцам матчыным Краіна,
сераброным жытам,
будзе зваць начамі сына
чарай недапітай.

ІВАН. Цудоўна. Яго абавязкова надрукуюць у “Раніцы”. І людзі пачытаюць.

ЛАРЫСА. І я так думаю. Дарэчы, што з Юрачкам рабіць будзем?

ІВАН. А што ты вырашыла?

ЛАРЫСА. Павядзем у рускамоўную школу, калі ў чэшскую нам нельга. Не аддаваць жа ў нямецкую, каб ён вымушаны быў крычаць “Хайль Гітлер”.

ІВАН. А ведвеш, пан Градзіла слухае Бі-бі-сі і кажа, што Гітлеру – канец. Ён толькі заваявальнік, а як палітык – нішто. А вось Сталіна ён лічыць палітыкам, таму што Сталін гаворыць спакойна, упэўнена, цвёрда. А Гітлер усё крычыць, нервецца, злуецца, быццам крыкам хоча паралізаваць запалоханыя народы. І я схільны пагадзіцца з панам Градзілам.

ЛАРЫСА. А мне яны здаюцца заваявальнікамі абодва. І мне хочацца трымацца ад іх як мага далей.

ІВАН. Ты зноў аб сваім...

ЛАРЫСА. Я аб нашым... Калі мы былі грамадзянамі Польшчы, чаму яны патрабавалі нашай выдачы. Навошта? Ты задаеш сабе гэта пытанне? Як бы нам потым локці не кусаць... *(Памаўчала.)* Чаму ты сказаў ”пакуль ты са мной”?

ІВАН. Відаць, усё ж мне прыйдзецца ехаць у Беларусь. Добра, што хоць аднаму, без вас. Там жа фронт.

ЛАРЫСА. От гад Ермачэнка... Уключыў-такі ў спіс магістра універсітэта. А мне нават абяцае зрабіць цябе Міністрам аховы здароўя Беларусі пасля перамогі. Так на немцаў спадзяецца.

ІВАН. Дурань ён! Я больш веру пану Градзілу. Канец ім хутка!... І цяпер я вельмі шкадую, што не паслухаўся цябе, Ларысачка.

ЛАРЫСА. Ну, што цяпер гаварыць... І я вінна... Трэба было, як ты раіў, мне з Юрасікам хоць з’ехаць. Дык цябе ж пашкадавала. Пра абяцанне Госпаду нашаму пры шлюбе ўлічыла: быць разам і ў радасці, і ў горы... Ну, хопіць ныць! Пайшлі спаць.

Выходзяць з пакоя.

З’ява пятнаццатая

Кватэра. За сталом з кубкам кавы Ларыса і Мікола Абрамчык.

МІКОЛА. З Парыжа нам відней. Дакладней, слушней. Бі-бі-сі мы слухаем.

ЛАРЫСА. І Васіль Захарка слухае. Кажа, вайне хутка канец. Гітлер захлынаецца ад нянавісці ўсіх славян.

МІКОЛА. Гэта праўда. А Захарка як?

ЛАРЫСА. Вельмі хварэе. Кажа, вясною я да яго ўжо на магілку прыйду. Ён хутка будзе.

МІКОЛА. Тады ў мяне да вас справа. Мы падпісалі дамову на закупку вашай кнігі вершаў. Сказаць пра іх – цудоўныя – мала. Яны – цудоўныя і патрыятычныя.

ЛАРЫСА. Прафесар Томаш, укладальнік кніжкі, літаратурны крытык, быў вельмі патрабавальны. Казаў: “Паэзія павінна не агітаваць, а выходзіць душу, густ, замілаванасць тым, што трэба бараніць нават жыццём. Пісаць вершы – што маліцца Богу”.

МІКОЛА. Я з ім згодзен. Значыцца так: пяцьдзесят адсоткаў грошай ад продажу кнігі будуць вашыя.

ЛАРЫСА. Я не хачу браць грошы. Кніжка выдадзена на грошы Камітэта. Няхай яны туды і вернуцца, калі так.

МІКОЛА. Ваша справа. Але і паэту трэба жыць.

Званок у дзверы. Ларыса ідзе адчыніць іх і вяртаецца з Васілём Захаркам, у руках якога папка. Усе вітаюцца.

ВАСІЛЬ. Як добра, што вы, Мікола, прыехалі. Вы чалавек адукаваны, ведаеце мовы, арыентуецеся добра ў палітыцы і жыцці...

МІКОЛА. Ну, не трэба дыферамбаў, дарагі Васілька.

ВАСІЛЬ. Я хачу прызначыць вас старшынёй Урада БНР у выгнанні. Ларысачку – генеральным сакратаром.

МІКОЛА. Удзячны за давер.

ВАСІЛЬ. Ларыса, вам трэба напісаць тры экзэмпляры тэстамэнту аб гэтых прызначэннях і захаваць іх.

ЛАРЫСА. Добра, напішу і захаваю. Адзін экзэмпляр спадар Абрамчык адвезе ў Парыж.

ВАСІЛЬ. Гэта добра. Але ў мяне дрэнныя прадчуванні. Няма ў нас выбару: альбо-альбо.

Калі перамогуць немцы, ува што я не веру, і ім гэтага не жадаю, то знішчаць яны славянства як расу. Калі ж перамогуць Саветы, у чым я ўжо не сумняваюся, то знішчаць толькі інтэлігенцыю, каб лягчэй было асіміляваць народы. Але ж народ выжыве, значыць

інтэлігенцыя адродзіцца і ўсё пойдзе свеім шляхам. Вам гэта ўбачыць дзевяццацца, а мне ўжо не. Беражыце тэстамент! І архіў БНР, хоць у ім, на вялікі жаль, няма ўжо многага. Выкралі нават Акт прагалашэння незалежнасці БНР. Ёсць толькі дамовы з Літвой, Украінай, Чэхіяй... Але ж дамовы падпісваюцца толькі з суверэннай краінай. Значыцца, яна была, наша Беларуская Народная Рэспубліка. *(Закашляўся.)* Ой, відаць гэта ўжо мая апошняя прамова.

ЛАРЫСА. Мы вас зразумелі, дзядзька Васіль. Можна кавы? Хлеба з маслам?

Усе маўчаць. Ларыса бярэцца пісаць тэстаменты.

МІКОЛА. Дарэчы, як там Іван?

ЛАРЫСА. З Баранавіч перавялі ў Слоніўскі шпіталь. Я баюся за яго. У іх і на дактароў расправа адна. Тым больш на славянiна...

З'ява шаснаццатая

За дзвярыма чуецца тупат ног. Ларыса са страхам кіруе да дзвярэй. Даносыцца галасы:

– Хто там?

– Гэта я, Ермачэнка. Адкрыйце.

– Вы не адзін?

– Не адзін. Адкрывайце!

Бразнулі дзверы. Следам за Ларысай заходзяць Ермачэнка і гестапавец.

ЛАРЫСА. Я вас не запрашала, спадар Ермачэнка.

ЕРМАЧЭНКА. Вам хочучь задаць некалькі пытанняў. А я хачу сказаць адно, спадарыня Геніюш: усё ж вам прыйдзецца ехаць у Беларусь

ЛАРЫСА. Не бачу патрэбы. Там ужо з маёй радні няма нікога.

ГЕСТАПАВЕЦ. З кім вы працуеце? Хто выдаў вашу кніжку, дзе ні слова няма пра Гітлера, пра Герынга, пра новую Эўропу.

ЛАРЫСА. Мой талент занадта малы, каб пісаць пра такіх асоб.

ГЕСТАПАВЕЦ. Выходзіць, вы не з намі? А калі так, значыцца супроць нас.

ЕРМАЧЭНКА. Чула? У цябе два выходы: у Асвенцім ці ў Мінск. Ты, твой муж і сыноч усё яшчэ штатэнлез. А там радзіма.

ЛАРЫСА. І што я там буду рабіць?

ГЕСТАПАВЕЦ. Прапаганда махен.

ЕРМАЧЭНКА. Рабіць прапаганду нямецкаму парадку.

ЛАРЫСА. Я гэтага не ўмею рабіць.

ЕРМАЧЭНКА. Тваё імя гэта будзе рабіць. Ім патрэбна толькі тваё імя. Мы з жонкай даўно вам раілі ехаць да мужа. Інакш ваша сям'я пад пагрозай. Трэба яе ратаваць. У Івана там цэлы гарэм. Дарэчы, вам ліст ад мужа.

ЛАРЫСА. Чаму ён у вас, Іван Абрамавіч? *(Узяла, чытае.)*

ЕРМАЧЭНКА. Перадаў праз чалавека. І ўвогуле, ён вельмі вольна піша вам. Могучь быць непрыемнасці.

ЛАРЫСА. Дзіўна. Няўжо ў нямецкіх аптэках няма лекаў? І што ён там чайнік не набудзе?

ЕРМАЧЭНКА. Ён хоча, каб вы яго пашкадавалі і прыехалі наведаць хоць. Не можа доўга муж без жонкі трымаць ёй вернасць.

ЛАРЫСА. Вы зноў пра гэта?...

ЕРМАЧЭНКА. Гэта жыццё. Скажыце, Ларыса, калі вы мне верш прысвеціце?

ЛАРЫСА. Вам? Магу толькі калі памфлет.

ЕРМАЧЭНКА. Крыўдзіце, паважаная! Дык збірайцеся ў дарогу. *(Сказаў нешта нямецку гестапаўцу, і той выходзіць.)* Дапамагчы сабрацца?

ЛАРЫСА. Я не паеду. Там фронт. Я з дзіцем. І бацькі Івана мне не раюць ехаць у такі час...

ЕРМАЧЭНКА. Ну, глядзі! Як бы не пашкадаваць!

ЛАРЫСА. За памфлет?

ЕРМАЧЭНКА. За дзёрзкасць. У такім разе вы з Бокачам, нашым нязменным сакратаром, прымеце ў мяне ўсе справы па Камітэту.

ЛАРЫСА. А там ёсць што прымаць?

Ермачэнка паглядзеў на яе са злосцю і выйшаў

З'ява семнаццатая

У кватэры Геніюшаў. Іван чытае газету. Да яго падсаджваецца Ларыса.

ЛАРЫСА. Цяпер ужо Міціны клічуць ехаць з імі ў вызваленую ад фашыстаў Беларусь.

ІВАН. Я – сацыяліст, а не камуніст.

ЛАРЫСА. Сацыяліст ён. А на захадзе сацыялісту не жылося б?

ІВАН. Капіталізм, як фармацыя, таксама не бездакорны. Там беспрацоўе...

ЛАРЫСА. Беспрацоўе – ўсё ж не турма ды лагер.

ІВАН *(адклаў газету)*. Ну, схаджу я да пана Дворжыка.

ЛАРЫСА. Даўно пайсці трэба было б! Чуе маё сэрца – нас і тут дастануць. А сэрца паэтку не падманьвае... Славiк сніцца нядобра...

ІВАН. Пра Славiка вашага чуткі дайшлі.

ЛАРЫСА. Што за чуткі?

ІВАН. Не хацеў казаць... Мо няпраўда?

ЛАРЫСА. Кажы, не цягні...

ІВАН. Нібыта савецкі афіцэр яго застрэліў з пісталета, як брата нескаронай паэткі і сына кулака.

ЛАРЫСА. Божа мой! Ці варта было з Нямеччыны ўцякаць, каб на роднай зямлі смерць знайсці. Усё марыў маці з дзецьмі сустрэць у бацькоўскай хаце. А цяпер нікога: ні братоў, ні мамкі, ні Люські. Можа хіба Ніна з Ксеняй дзе яшчэ жывыя ходзяць.

ІВАН. А ты, як відаць, гатова ў вызваленую Беларусь ехаць. (Спахапіўся.) А ты не думаеш, што так цябе зноў выманьваць пачалі?

ЛАРЫСА. Міціным я веру як сабе. Гэта не Ермачэнкі. Тыя за пятак здадуць. Як табе працуецца лагерным лекарам?

ІВАН. Жуда бярэ, якія мукі людзі церпяць! Але жыць хочучь. Аб доме мараць, аб жонках, дзецях...

ЛАРЫСА. Кажуць, Сталін тых, хто ў палон трапіў, у фашысцкіх канцлагерах гніў, не шкадуе.

ІВАН. А я пра што! Не! Трэба неяк тут уладкоўвацца. Грамадзянства ж даў нам Бэнэш.

ЛАРЫСА. Тады чаму мне здаецца, што за мною нехта цікуе. Такое адчуванне, што я ў клетцы.

ІВАН. Нікуды не хадзі. Усё ўладкуецца.

ЛАРЫСА. За Юрася неспакойна. Як яму там у чужых людзей? *(Засмяялася.)* Піша, што ўмее ўжо размаўляць па-украінску. Здольны наш сыноч да моў. Яшчэ адну славянскую будзе ведаць.

ІВАН. І я па сыну сумую... *(Бярэ зноў газету.)*

ЛАРЫСА. Я напішу яму ліст... *(Садзіцца да стала.)*

З'ява васемнаццатая

Нехта шкрабае ў дзверы. Ларыса на дыбачках падыходзіць, прыслухоўваецца. Шчоўкае замок. Ларыса са страху кідаецца да вакна. Але тут заходзіць Іван.

ЛАРЫСА. Яначка! Ты? Чаго вярнуўся? Хоць бы ты захаваў сябе для Юркі. Як ён круглым сіратою застаецца.

ІВАН. Я хадзіў прасіць пана Дворжыка, каб ён пераправіў нас у Пльзэнь, да амерыканцаў.

ЛАРЫСА. Позна, дарагі мой... Мяне не выпускаць. Едзьце з Юрасём.

ІВАН. Па чым ты ведаеш?

ЛАРЫСА. Раскажу зараз. *(Села.)* Прысядзь і ты... Не хацела цябе турбаваць... Ведаю – не ў тваіх сілах што зрабіць...

ІВАН. Ты мяне пужаеш.

ЛАРЫСА. Наша “няшчасная зямлячка” і ёсць тая шпіёнка за мною.

ІВАН. Не можа быць. Прыстойная такая.

ЛАРЫСА. Мне даўно падалося, што яна чалавек з “двайным дном”. А колькі я ёй памагала: то спаднічку аддам, то панчохі... А карміла-паіла... І во слухай: на могільках яна пастаяла каля мяне і адышла. І тут жа да мяне падышоў савецкі афіцэр.

ІВАН. Я ж табе забараняў хадзіць на могількі.

ЛАРЫСА. Як жа я магла не пайсці на пахаванне дзядзькі Васіля? Ты мне многае забараняў. Але ж некаму трэба было рабіць тое, што я рабіла...

ІВАН. Ну, даруй мне, родная мая. Мне сорамна, што я такі слабы чалавек. Але я вас вельмі люблю і вырашыў быць з вамі: ці на жыццё, ці на смерць.

ЛАРЫСА. У нас яшчэ захоўваюцца тыя смяротныя ўколы?

ІВАН. Ёсць... Але...

ЛАРЫСА. Гэта на крайні выпадак... Можа тады Юрася не будуць чапаць. Дык вось гэтая паскуда, зямлячка нашая, сёння мне прызналася. Аказваецца чэшскі ўрад не хоча выдаваць мяне савецкім уладам, таму яны вырашылі мяне выкрасці. Дзеля гэтага яе і падаслалі да мяне. Цікаваць за мною.

ІВАН. Можа яе прымусілі? Усё ж прызналася, папярэдзіла.

ЛАРЫСА. Ты вельмі добры, голубе мой. Той афіцэр угаворваў мяне вярнуцца ў Беларусь. Нават аэрапланам нас бы адвёз. З якой гэта нагоды? Як думаеш?

ІВАН. А што тут думаць пасля знішчэння пісьменнікаў у 37-м годзе...

ЛАРЫСА. Во, во! Так я і сказала яму. А ён ведаеш, што мне: маўляў, “мы готовились к войне и убирали тех, кто мог быть против нас”.

ІВАН. Ага, жанчын з дзецьмі спужаліся... Давай вячэраць.

ЛАРЫСА. Вячэра сёння ў нас амаль поная.

ІВАН. Так. Няма цяпер у мяне багаценькіх пацыентаў. А савецкія афіцэрчыкі лічаць, што іх, пераможцаў, лячыць трэба за так. Нават дзякуй не кожны кажа.

Пакідаюць пакой. Ларыса ідзе ў кухню, Іван – у ванну, адкуль чуецца плёскаць вады.

З'ява дзевятнаццатая

Дзея пераносіцца на вуліцу.

Прыцемкі. Ларыса, з гаспадарчай сумкаю ў руках, выходзіць на вуліцу. Старожска азіраецца, бо да яе кіруе мужчына ў цывільным. Спалохаўшыся, Ларыса спрабуе вярнуцца ў пад'езд, але ёй дарогу перагароджвае рука мужчыны. Ларыса паспявае націснуць на званок, і праз кароткі час выходзіць Іван.

МУЖЧЫНА. Ну вот, на ловца и зверь бежит.

ЛАРЫСА. А мы – не звяры, мы – людзі.

МУЖЧЫНА. Вы арестованные люди.

ІВАН. Дзе ордэр? Мы грамадзяне Чэхіі, а вы, як чуецца, грамадзянін СССР,

МУЖЧЫНА. Вы бывшие граждане. Сегодня вас лишили гражданства.

ЛАРЫСА. Мы будзем пісаць Бэнэшу. Я з ім знаёма.

МУЖЧЫНА. Бенеш ваш уже далеко. А товарищ Готвальд – это не Бенеш. Распустил он вас тут, понимаешь. Собрал под крылышко всяких... А товарищ Готвальд сделал то, что надо нам. Понимаете?

ІВАН. Пакажыце ордэр на арышт.

МУЖЧЫНА. Я покажу вам свое удостоверение. (*Падносіць ім да самага твару.*)

Убедились? Увидели с какой организацией будете иметь дело. Час на сборы – и в дорогу.

ЛАРЫСА. А як наш с... (*Асеклася.*)

МУЖЧЫНА. Мы знаем, где ваш сын, гражданка БССР Лариса Антоновна Гениуш.

ЛАРЫСА (*спалохана*). Ён у вас?

МУЖЧЫНА. Он там, где мы, и этого пока достаточно. Ясно? Идите и собирайтесь. Время пошло. И не пытайтесь бежать! Кругом наши.

Ларыса і Іван ідуць у свой пад'езд.

З'ява дваццатая

У кабінеце следчага Когана. Ноч. Лямпа. Ларыса на табурэтцы.

КОГАН. Почему к вам ходило так много людей? Это что? Американский шпионский центр?

ЛАРЫСА. Я паэтка!..

КОГАН. Ну и что? У нас даже на Шолохова так не ходят.

ЛАРЫСА. Мы многіх людзей падтрымлівалі. Кармілі. Мой муж – венеролаг. Людзі тояцца такой хваробы і носяць прэзэнты. Пераважна харчамі. Мы дзяліліся з тымі, хто жывё надгаладзь.

КОГАН. Говорите на человеческом языке, по-русски.

ЛАРЫСА. Прабачце. Рускай мовы я не ведаю.

КОГАН. А чешскую знаете?

ЛАРЫСА. Я там жыла шмат гадоў і мусіла ведаць.

КОГАН. Вот поживете где-то в Сибири и выучите русский.

ЛАРЫСА. Вывучу мову. Яна – славянская. И супроць народа рускага я нічога не маю.

КОГАН. Вы были на 2-м Всебелорусском конгрессе в Минске?

ЛАРЫСА. Была.

КОГАН. А муж. Его ведь тоже выдвигали.

ЛАРЫСА. Ён не мог: па-першае, у яго было шмат хворых пацыентаў; па-другое, сына везці з сабою мы не адважыліся. Фронт быў усюды... Разумеете? Давялося ехаць мне. Гэтага патрабавалі нямецкія ўлады, і я думаю, па рэкамендацыі Ермачэнкі.

КОГАН. Вы встречались с Натальей Арсеньевой?

ЛАРЫСА. Так. Я лічу яе сваёй каляжанкай.

КОГАН. Для чего проводился Конгресс?

ЛАРЫСА. Я не ведаю, чаму немцы дазволілі. Пэўна, спрабавалі ўжо неяк загладзіць віну перад беларускім народам. А ўдзельнікі з'езду жадалі заявіць пра сябе, як нацыю. Заявіць, што ёсць такая нацыя, і ёсць у яе родная зямля – Беларусь. І ёсць у нас свае паэты, пісьменнікі, ёсць вучоныя людзі, мастакі. Мы не думалі аб сабе. Мы думалі пра народ, у якім кожнага чацвёртага знішчылі, астатніх запалохалі, зняважылі, называючы “пся крэў” ці “русіш швайн”..., бо лічылі нас русінамі.

КОГАН. Почему ваш муж не признается, что работал в Комитете?

ЛАРЫСА. Ён там не працаваў. Я была там скарбнікам. *(Следчы не разумее.)* Збірала ўнёскі, *(З цяжкасцю.)* взносы... і выдавала па нейкіх патрэбах дапамогу людзям.

КОГАН. Почему вы не поехали к мужу?

ЛАРЫСА. Я параілася з яго бацькамі... *(Следчы не разумее.)* Паслала тэлеграму яго бацькам. Яны перагаварылі з мужам, і муж забараніў ехаць пры такіх варунках... *(Следчы не разумее.)* Ну... пры такіх умовах... умовах...

КОГАН. Я вижу, вы все-таки знаете русский.

ЛАРЫСА. Мой сын вучыўся ў Празе ў рускай гімназіі. У чэшскую – яго не бралі, як не грамадзяніна, а ў нямецкую мы не захацелі яго аддаваць.

КОГАН. Только поэтому?

ЛАРЫСА. Ну, вядома, калі б была беларуская – мы аддалі б толькі ў беларускую.

КОГАН. Как учился ваш сын?

ЛАРЫСА. На пяцёркі па ўсіх прадметах.

КОГАН. Похвально! Очень хорошо, что он будет знать русский.

ЛАРЫСА. Мы з ім дамовіліся, што ён будзе, як і яго бацька, лекарам... доктарам, а размаўляць будзе толькі на роднай мове, а яна ў нас беларуская.

КОГАН. Вы очень свободно себя чувствуете и смело ведете...

ЛАРЫСА. А я ні ў чым сябе вінаватай не адчуваю.

КОГАН. Вы были членом Комитета самопомощи.

ЛАРЫСА. Так. Гэта была не палітычная арганізацыя. І створана яна была, менавіта, для дапамогі нашым суайчыннікам. Але муж не быў яе “членам”... як вы кажаце.

КОГАН. А вот вашу книгу... как ее (*Бярэ і чытае.*) “Ад родных ніў” (*Глядзіць запытальна.*)

ЛАРЫСА (*перакладае*). От родных хлебных полей.

КОГАН. Вы ее издали в 1942 году в Праге на деньги Комитета?

ЛАРЫСА. Так вырашыў Камітэт. Дарэчы, нека гестапавец запытаўся ў мяне, чаму ў маёй кнізе няма вершаў, прысвечаных Гітлеру і Герынку.

КОГАН. А почему, действительно?

ЛАРЫСА. Я сказала ім, што ў мяне мала таленту, каб пісаць пра такіх асоб, а папраўдзе, я для сябе вырашыла абыходзіць іх увагай, як бы і няма, бо адчувала, што яны хутка знікнуць. А вось усё беларускае: нашы лясы, нівы, наш Нёман, наш добры працавіты народ, гісторыя майго Краю будзе існаваць вечно...

КОГАН. А о Сталине могли бы написать?

ЛАРЫСА. Не. Я пішу аб тым, што люблю, ведаю. А яго я не ведаю.

КОГАН. А зря. Это могло бы вас... реабилитировать.

ЛАРЫСА. Не ўмею так. І на дапамогу не разлічваю. Проста, не адчуваю сябе віннай, асабліва перад Беларуссю.

КОГАН. Ну, что вы за человек?! Ни на Родине, ни в Чехии, ни даже в Польше, мы не нарыли на вас ничего.

ЛАРЫСА. Таму што я не рабіла дрэнных спраў нідзе. Праўда, у польскіх уладаў былі да мяне прэтэнзіі.

КОГАН. За них мы вас судить не будем.

ЛАРЫСА. А за што будзеце?..

КОГАН. За участие в Комитете. За подпись письма Гитлеру.

ЛАРЫСА. Ніхто пад гэтым пісьмом не распісаўся. Мы былі супраць.

КОГАН. Как? Вот ваши подписи. *(Паказвае лісты.)*

ЛАРЫСА. Адкуль яны ў вас?

КОГАН. Главное – у нас. И здесь даже муж ваш влип. Вот, посмотрите!,

(Ларыса узяла лісты, гартуе.)

Все вы расписались. В том числе ваш муж, как председатель собрания.

ЛАРЫСА. А вы звярнулі ўвагу, што тут подпісы пад капірку.

КОГАН. Это не имеет значения. Второй экземпляр...

ЛАРЫСА. А сам пратакол – не пад капірку.

КОГАН. Верните мне! *(Забірае.)*

ЛАРЫСА. І што нас чакае?

КОГАН *(не адразу)*. 25 лет в воспитательно-трудовых лагерях. Вас устраивает? И это только потому, что судим вас в 48-м, а не в 45-м году. Там был бы расстрел – и точка.

ЛАРЫСА. Значыць лёсам так наканавана. Шукалі мяне мяне і ў 45-м. Я нават ведаю, што Жук вам пасабляў шукаць мяне, вадзіў па кватэрах. А колькі разоў мы яго кармілі, слухалі яго мары аб сусветным камунізме...

КОГАН. Как коммунист, он и поступил.

ЛАРЫСА. Пэўна так. Шкада мне вас, калі ўсе камуністы такія.

КОГАН. Вот муж ваш сказал, что даже сын, которому, как я знаю, всего каких-то 11 лет, пострадал за Беларусь. Это вы так его воспитали?

ЛАРЫСА. Мы з мужам гадавалі яго беларусам з пялёнак. І калі настаўнік у гімназіі...

КОГАН. ...Русской гимназии, если мне не изменяет память...

ЛАРЫСА. ...у рускай гімназіі. Але, калі настаўнік заявіў, што ніякай Беларусі няма, ён сказаў: “Я хоць і маленькі, а магу вам яе паказаць на карце. А вы – такі вялікі – і не ведаеце, дзе яна ёсць.” І яго за гэта папругаю адхвасталі.

КОГАН. Значит, вся ваша семья – борцы за Белоруссию.

ЛАРЫСА. Так! Мы хочам, каб яна была самастойнаю, бо наш народ гэтага заслугоўвае, а галоўнае – ён здольны жыць самастойна.

КОГАН. Мечты, мечты! В вас наша сладость...

ЛАРЫСА. Мы з мужам ужо больш чым год не бачыліся...

КОГАН: І не увидите. У вас разные статьи.

ЛАРЫСА. А якая будзе ў яго? За што вы яго судзіце?

КОГАН. За командировку в Барановичи, а главное, в Слоним, где он лечил, разумеется, наших врагов.

ЛАРЫСА. Ён жа доктар! Даваў клятву... Ён абавязаны лячыць людзей, не гледзячы нават на тое, што яны былі ворагамі майму народу і цэламу чалавецтву.

КОГАН. Кстаті, вы увидите его в зале суда.

ЛАРЫСА. Калі гэта будзе?

КОГАН. Вас известят. Вы пока свободны.

Ларыса падымаецца, ідзе змучанай хадю.

З’ява дваццаць першая

На сцэне зноў зельвенская хата, са сталом, з лямпай пад зялёным абажурам. Ларыса разбірае паперы: адны лісты адкладвае, другія – рве. Закончыла, паднялася і гаворыць да гледача.

ЛАРЫСА. Вось і закончыла я сваю споведзь. Хачу, каб людзі, якім, як і мне, дарагі наш Край, наш народ, наша беларуская гісторыя, ведалі, як усё было ў маім жыцці.

Мне ўжо 73-ці год. З іх каля дзесятка я правяла ў судах і турмах Сацыялістычных Чэхіі і Беларусі, на этапах – у цяплюшках і ў лагерных бараках. Сустрэла мора людзей з вялікай літары і балота – з нягоднікаў.

Жывем з мужам удвух. Жывем як чужыя. Бо стаіць ён у вачах маіх такім, якім быў на судзе над намі: разгублены, слабы, са слязьмі на змучаным твары, сівы, бяззубы і каецца запознена, што не слухаў мяне, як чалавека духоўна больш моцнага і прадбачлівага.

Жывем дружна, клапоцімся адзін аб адным. У нас адно гора на дваіх – наш сын: не стаў ён доктарам, як мы ўсе марылі, бо знішчылі яго нелюдзі маральна і фізічна. І адна радасць – нашы ўнукі.

Жывем у сваёй хаце, якую ледзь “адваявалі” у суседа-марадзёра, і жывем бедна.

А галоўнае, – як у клетцы: не хочучь нашы ўлады зняць з нас судзімасць, хоць у прыватных гаворках згаджаюцца, што не было за што нас так караць. Нават Максім Танк, у той час Старшыня Вярхоўнага Савета Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі, паважаючы мяне як творцу, не здолеў дапамагчы маёй сям’і рэабілітавацца. Адсюль і вынікі: мужу, доктару, лічы, працаваць не даюць. Я была вельмі ўдзячна Максіму Танку за клопат аба мне і пісала яму:

“Мы з Вамі два рэхі ў адным бары,
бо з Нарачы Вы, з-пад Нёмана я;
па матчынай мове, па песнях – сябры,
і думкаю крыху падобныя.”

Але я ніяк не магла згадзіцца з яго парадай: лічыць сваё вызваленне, як паэткі-злачынцы, толькі па дабрыні ўлад. Я не крыўдую на яго: нічога іншага яму зрабіць для нас не ўдалося. Больш таго, удзячна, што ён лічыў, што я перамагла татальную аблаву на іншадумства, на самастойнасць мыслення. Лічыў нескаронай.

Крыўдна мне, што сярод маіх землякоў шмат тых, хто верыць, што Ларыса Геніюш вораг сваёй Радзіме, сваім братам па крыві. Вы памыляецеся, Людзі! Я толькі паэтка! І люблю вас! Без гэтай любові не напісаліся б мае вершы і не выйшлі б мае зборнікі вершаў: у 1942 годзе “Ад родных ніў”, у 1967 годзе “Невадам з Нёмана“, у 1982 годзе кніга маёй лірыкі “На чабары настоена “.

Але мне не забыць, як мае калегі па пяру палілі мае кнігі. На шчасце – не выпалілі мае сэрца. Яно працягвае любіць, дае сілы працаваць і працаваць...

Гасподзь даў мне шмат сустрэч з людзьмі, пераважна, добрымі, разумнымі, сумленнымі. І вельмі запамінальнай сталася мая другая сустрэча з Наталляй Арсеньевой. Сышліся нашыя душы ў другі раз у горадзе Старыя Дарогі, на сядзібе бацькоў Анатоля Белага – руплівага збіральніка і ашчаднага беражліўца Спадчыны нашай беларускай. Пасля такіх сустрэч хочацца жыць і пісаць-пісаць, на што Бог і даў талент мне.

І таму я дарую сваім крыўдзіцелям, як патрабуе мая хрысціянская душа, і кажу Жыццю:

Не згінай мяне, я не сагнуся!
Не баюся ні страху, ні зла.
Нездарма я з зямлі беларускай
Непахіснай сасонкай ўзрасла.
Напрасткі йду няхожанай сцежкаю,
Мудрасць продкаў ў гарачай крыві.
Ні прад кім не схіляю паспешна
Крыху гордай сваёй галавы.